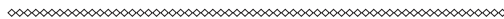

LIBRI GEDANENSES XXXV

DAGMARA BINKOWSKA

BIBLIOTEKA MIEJSKA W GDAŃSKU
(*DANZIGER STADTBIBLIOTHEK*)
W LATACH 1905–1945

Abstrakt. Rok 1905 to dla Biblioteki Miejskiej w Gdańsku data graniczna – zbiory Książnicy po raz pierwszy w swej historii przeniesione zostają do wzniesionego specjalnie dla nich gmachu, a cała instytucja wkracza w XX wiek. Otwiera się na świat nowoczesnego bibliotekarstwa: planowego gromadzenia, naukowego opracowywania i usprawnionego udostępniania. Artykuł przedstawia specyfikę pracy Biblioteki jako placówki pruskiej i niemieckiej oraz instytucji Wolnego Miasta Gdańska, działającej podczas dwóch wojen światowych. Pokazuje, jakim zmianom podlegała na przestrzeni czterdziestu lat pod kierownictwem kolejnych dyrektorów – Ottona Günthera, Friedricha Schwarza i Hermanna Hassbargena do momentu, gdy w 1945 roku zakończył się półtorawiekowy okres dziejów gdańskiej Książnicy jako Danziger Stadtbibliothek, następczyni *Bibliotheca Senatus Gedanensis* i poprzedniczki Biblioteki Gdańskiej PAN.

Słowa kluczowe: Danziger Stadtbibliothek, Biblioteka Miejska w Gdańsku, Wolne Miasto Gdańsk, Otto Günther (1864–1924), Friedrich Schwarz (1875–1968), Hermann Hassbargen (1893–1955)

Rok 1905 to dla Biblioteki Miejskiej w Gdańsku (*Danziger Stadtbibliothek*) data graniczna, oznaczająca nie tylko przeniesienie zbiorów do wzniesionego specjalnie dla nich gmachu – po raz pierwszy w historii gdańskiej Książnicy (il. 1), ale też zaprezentowanie instytucji jako w pełni na ówczesne standardy nowoczesnej biblioteki naukowej¹.

W tym czasie zasób Biblioteki liczył około 125 000 woluminów², głównie dzięki przejściu w minionym stuleciu licznych kolekcji prywatnych: Theodora Friedricha

¹ Dzieje Biblioteki Gdańskiej (*Bibliotheca Senatus Gedanensis, Danziger Stadtbibliothek*) od 1596 do 1905 roku przedstawia opracowanie *Die Danziger Stadtbibliothek. Ihre Entwicklung und ihr Neubau*, bearb. v. O. Günther, K. Kleefeld, Danzig 1905. Por. *Biblioteka Miejska w Gdańsku. Rozwój i nowy gmach*, opracowali O. Günther, K. Kleefeld, tłumaczenie S. Sychta, „Libri Gedanenses” t. 33 (2016), s. 141–170.

² O. Günther, K. Kleefeld, *Biblioteka Miejska w Gdańsku...*, s. 155.

Kniewela (1856), Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza (1864), Gotthilfa Löschna (1868), Daniela Gralatha (1868), Johanna Uphagena (1879), Franza Antona Mengego (1880), Augusta Bertlinga (1893) i Adolfa Mundta (1900)³. W trakcie gromadzenia tych cennych kolekcji, na przestrzeni drugiej połowy XIX wieku w bibliotekarstwie dokonywał się przełom. Przeobrażenia społeczno-polityczne wraz z postępem naukowym i technicznym wymusiły na bibliotekach głębokie zmiany i szersze niż dotychczas otwarcie się na publiczność⁴. Coraz rzadziej widziano w nich wyłącznie przestrzeń do składowania ksiąg, coraz częściej – miejsce ich planowego gromadzenia, naukowego opracowywania i sprawnego udostępniania. W konsekwencji władze Gdańska uznały konieczność oddania Biblioteki Miejskiej w ręce nowoczesnego i profesjonalnego bibliotekarza.

DYREKTOR OTTO GÜNTHER 1896–1921

Człowiekiem, któremu przyszło wprowadzić gdańską Książnicę w dwudziesty wiek, był dr Otto Günther (il. 2), pierwszy w historii Biblioteki zawodowy bibliotekarz i pierwszy przełożony instytucji określany formalnie mianem „dyrektora”. Urodzony 30 grudnia 1864 roku w Celle koło Hanoweru, w wieku dwóch lat wraz z rodzicami przeniósł się do Lüneburga koło Hamburga, gdzie jego ojciec, Hermann, objął obowiązki dyrektora miejscowej szkoły handlowej. Po ukończeniu gimnazjum wiosną 1884 roku, jako niespełna dwudziestolatek rozpoczął studia wyższe z zakresu historii i filologii klasycznej na uniwersytecie w Getyndze. Uwieńczywszy naukę obroną dysertacji *Quaestiones Ammianae criticae*, z dniem 1 stycznia 1889 roku podjął pracę w bibliotece macierzystej uczelni, po półrocznym okresie próbnym obejmując stanowisko asystenta bibliotecznego⁵.

Zdzisław Gębołyś w swoim studium poświęconym dziewiętnastowiecznemu bibliotekarstwu niemieckiemu zauważył, że „biblioteka stanowiła naturalny warsztat pracy uczonego, stąd też posadę bibliotekarza częstokroć rozumiano jako ułatwienie dostępu do wiedzy niezbędnej w pracy naukowej”, w związku z czym „uczonego mile widziano jako kandydata do pracy w bibliotece”⁶. Potencjalny konflikt między obowiązkami bibliotecznymi a badaniami naukowymi starano się rozwiązywać w sposób kompromisowy, kierując energią uczonego w stronę pracy

³ A. Baliński, 1856. *Księgozbiór Theodora Friedricha Kniewela i inne kolekcje dziewiętnastowieczne*; H. Dzienis, 1864. *Księgozbiór Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza*; E. Lichnerowicz, 1879 (1). *Biblioteka Johanna Uphagena*; D. Binkowska, 1893. *Księgozbiór Augusta Bertlinga*; D. Binkowska, 1900 (2). *Księgozbiór Adolfa Mundta*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Fraćkowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 133; 139; 145; 151; 161.

⁴ Z. Gębołyś, *Zawód bibliotekarski na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871. Teoria i praktyka*, Katowice 2002, s. 165.

⁵ H. Dzienis, *Sylwetka Otto Günthera, dyrektora Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1896–1921*, „*Libri Gedanenses*”, t. 26–28 (2011), s. 88–89.

⁶ Z. Gębołyś, dz. cyt., s. 125 i 127.

na polu bibliografii i bibliotekoznawstwa. Dyscypliny te były jednak długo lekceważone przez pracowników księżnic: w latach sześćdziesiątych XIX wieku prasa branżowa ubolewała nad nikłym zainteresowaniem wspomnianymi dziedzinami wśród bibliotekarzy niemieckich⁷. Günther reprezentował na tym tle bibliotekarstwo nowoczesne, również w kwestii nieustającego podnoszenia kwalifikacji zawodowych przez zdobywanie doświadczenia w różnego typu placówkach bibliotecznych. Roczny pobyt na stypendium w Rzymie, gdzie pracował nad *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, stanowił sprawdzian jego wiedzy i umiejętności, z którego wyszedł obronną ręką. Po powrocie w 1891 roku do Getyngi spożytkował zdobytą wiedzę przy katalogowaniu rękopisów biblioteki uniwersyteckiej⁸.

Na stanowisko kierownika Biblioteki Miejskiej w Gdańsku Günther powołany został oficjalnie decyzją sprawującego nadzór nad instytucją Kuratorium Bibliotecznego Rady Miasta Gdańska 1 października 1896 roku, po pomyślnie pracowanym roku próbnym, równocześnie uzyskując nominację na kierownika miejskiego Archiwum – tę ostatnią funkcję pełnił do utworzenia odrębnego, Królewskiego Zachodniopruskiego Archiwum Państwowego (*Königliches Staatsarchiv für Westpreußen*) w początkach 1901 roku⁹.

Świadomy elitarności i unikalności powierzonych jego pieczy zbiorów, Günther uznawał gdańską Bibliotekę Miejską za instytucję przede wszystkim naukową, uważając, że potrzeby czytelników beletrystyki winny zaspokajać księżnic innego rodzaju. Sięgając głębiej w swoim dążeniu do sprofilowania gromadzonych zbiorów, głosił odmiennosc zadań biblioteki akademickiej i uniwersyteckiej oraz – skierowanej do innego odbiorcy – publicznej biblioteki miejskiej o charakterze naukowym, w której nie wszystkie dziedziny wiedzy muszą być reprezentowane w jednakowym stopniu. Silnie podkreślał kluczową rolę obecności w tej ostatniej publikacji przeznaczonych dla odbiorcy niewyspecjalizowanego, wprowadzającej w dane zagadnienia literatury o charakterze popularno-naukowym. Trafnie oceniając możliwości podobnych placówek w Gdańsku, zauważał, że bezsensowne jest dublowanie świetnie zaopatrzonych w prace z zakresu nauk przyrodniczych i medycyny zbiorów Towarzystwa Przyrodniczego (*Naturforschende Gesellschaft*) i Towarzystwa Lekarskiego (*Ärztlicher Verein*), a potrzeby z zakresu matematyki i nauk technicznych w pełni zaspokoi księgozbiór nowopowstałej Wyższej Szkoły Technicznej (*Technische Hochschule Danzig*, obecnie Politechnika Gdańska). Rolę Biblioteki Miejskiej, poza ochroną zbiorów historycznych, widział przede wszystkim w gromadzeniu publikacji z zakresu szeroko rozumianej historii miasta i regionu¹⁰, w sposób zbieżny z dzisiejszą polityką uzupełniania zbiorów PAN Biblioteki Gdańskiej.

⁷ J. Petzholdt, *Aus den Erfahrungen eines fünfundzwanzigjährigen Bibliotheklebens*, „Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekwissenschaft” 1863, Heft 5, s. 133.

⁸ H. Dzienis, *Sylwetka Otto Günthera...*, s. 89.

⁹ Tamże, s. 89–90.

¹⁰ O. Günther, K. Kleefeld, *Biblioteka Miejska w Gdańsku...*, s. 158.

O nowoczesnym i pod wieloma względami wyprzedzającym swoje czasy spojrzeniu Günthera na zadania bibliotek świadczy fakt, że w czasie, gdy nie było to jeszcze oczywiste, dostrzegał on wagę dokumentów życia społecznego, zalecając skrupulatne gromadzenie druków ulotnych, które mogą okazać się cenne w przyszłości, nawet jeśli współcześnie wydawałyby się mało wartościowe. Kształtując profil planowanego księgozbioru naukowego, do regionalistów dodawał kolejno książki dotyczące historii Niemiec i historii powszechnej, krajoznawstwa, etnologii, literatury (z wyłączeniem beletrystyki), historii literatury, historii sztuki, nauk politycznych, prawa, teologii i filologii¹¹. Jednocześnie zwracał uwagę, że będąc biblioteką naukową nie tylko miejską, lecz także prowincjonalną (krajową), Książnica powinna gromadzić całe piśmiennictwo humanistyczne z terenu Prus Zachodnich, a scalając małe biblioteki publiczne – pełnić funkcję centralnej biblioteki miejskiej¹².

Szeroko zakrojone plany rzutkiego dyrektora wymagały pomieszczenia dla zbiorów Biblioteki Miejskiej. Zajmowane przez Książnicę od niemal stu lat pomieszczenia kościoła św. Jakuba już od dawna były niewystarczające dla potrzeb instytucji. Systematycznie powiększającym się zasobom zagrażała wilgoć, brakowało miejsca do pracy dla bibliotekarzy, szczupłość przestrzeni utrudniała przyjmowanie czytelników; wszystko to oznaczało niemożność sprawnego wypełniania podstawowych funkcji biblioteki – ochrony i udostępniania zbiorów. Po odrzuceniu z przyczyn technicznych opcji przebudowy kościoła lub dostosowania do potrzeb bibliotecznych średniowiecznej Wieży Więziennej postanowiono po raz pierwszy w historii umieścić Książnicę w specjalnie dla niej wzniesionym gmachu. 22 sierpnia 1900 roku Rada Miasta zdecydowała o podjęciu budowy nowego budynku Biblioteki, rok później – 2 grudnia 1901 roku – zatwierdzając kosztorys w wysokości 275 000 marek¹³. Jako miejsce budowy wybrano teren dawnych wałów miejskich, kierując się między innymi bliskością gmachu Archiwum Państwowego¹⁴ i znajdującej się nieopodal nowej siedziby Szkoły św. Piotra i Pawła (*Oberrealschule zu St. Petri und Pauli*)¹⁵. W ten sposób wpisano Bibliotekę Miejską w urbanistyczną koncepcję skupienia w „trójkąt naukowy” najstarszych gdańskich instytucji naukowo-oświatowych.

Autorem projektu nowego budynku Biblioteki, podobnie jak sąsiadującej Szkoły, był miejski inspektor budowlany Karl Kleefeld, wspomagany w początkowej fazie prac przez miejskiego sekretarza budowlanego Hermanna Steega i technika budowlanego Waldemara Mengego. Realizację i wykończenie detali nadzorował miejski radca budowlany Fehlhaber¹⁶.

¹¹ Tamże, s. 158.

¹² A. Klemp, *Nowa siedziba Biblioteki Gdańskiej z 1905 roku*, „Libri Gedanenses”, t. 22 (2005), s. 152.

¹³ O. Günther, K. Kleefeld, *Biblioteka Miejska w Gdańsku...*, s. 159–161.

¹⁴ Obecne Archiwum Państwowe w Gdańsku.

¹⁵ Obecne I Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Gdańsku.

¹⁶ O. Günther, K. Kleefeld, *Biblioteka Miejska w Gdańsku...*, s. 168.

Punkt centralny Biblioteki miała stanowić główna wypożyczalnia, umieszczona na pierwszym piętrze. Ponadto w budynku znajdowała się czytelnia, pokój dla kierownika biblioteki, sekretariat, pokój spotkań z księgarzami, miejsce na przeznaczony dla pracowników księgozbiór podręczny, pomieszczenie do przechowywania zbiorów graficznych, introligatornia i mieszkanie woźnego. Introligatornię umieszczono w suterenie, podczas gdy poddasze przeznaczono na pomieszczenie, w którym pisano na maszynach – oddzielone od pozostałej części budynku, aby stukot nie przeszkadzał nikomu w pracy. Ustępstwem od ścisłej naukowości na rzecz popularyzacji czytelnictwa wśród gdańszczan była zaplanowana na parterze, z odrębnym wejściem, Biblioteka Ludowa (*Volksbibliothek Nr. 1*), z magazynem na 15 000 woluminów, z własną czytelnią i wypożyczalnią¹⁷.

Wychodząc od liczby około 125 000 woluminów, będących własnością Biblioteki Miejskiej na początku XX wieku, projektant założył ich stuprocentowy przyrost, planując magazyn na 250 000 woluminów, z możliwością dalszej rozbudowy. Koncepcja sześciopiętrowego magazynu zakładała niskie zawieszenie pułapów (2,25 metra), ograniczające wysokość regałów, co umożliwiała dostęp do książek bez użycia utrudniających pracę drabinek i schodków. Na każdym piętrze zamontowano oświetlenie elektryczne, rozmieszczając okna tak, by dodatkowo wpuszczały światło do przestrzeni między regałami. Zachowane po dziś dzień, widoczne od strony podwórza stalowe balkony służyć miały do odkurzania książek¹⁸.

Zgodnie ze standardem epoki w pokojach biurowych poza elektrycznym zamontowano oświetlenie gazowe¹⁹. W całym budynku zainstalowano centralne ogrzewanie – wspólna, wyodrębniona kotłownia służyć miała również sąsiadującej szkole²⁰.

Nowoczesny budynek Biblioteki Miejskiej w Gdańsku zwrócił na siebie uwagę branży architektonicznej; doczekał się artykułu w piśmie „Zentralblatt der Bauverwaltung”, gdzie przedstawiono odpowiedni plan wraz z analizą sposobu rozplanowania wnętrza gmachu²¹. Powstanie nowego budynku mieszczącego zbiory Książnicy dwukrotnie odnotowano w skupiającym bibliotekarzy niemieckich czasopiśmie „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, informującym o udanym zjednoczeniu sił miejskiego bibliotekarza z miejskim inspektorem budowlanym²² i zamieszczającym obszerny artykuł autorstwa samego Günthera²³. Otwarcie biblioteczne-

¹⁷ Tamże, s. 161–162.

¹⁸ Tamże, s. 162–164.

¹⁹ Tamże, s. 166.

²⁰ Tamże, s. 166.

²¹ O. Sarazzin, F. Schultze, *Der Neubau der Stadtbücherei in Danzig*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1905, Nr. 61, s. 382–383.

²² [Danzig. Im Laufe des Monats Januar ist die Stadtbibliothek in ihr neues Gebäude übergesiedelt], [w:] *Umschau und neue Nachrichten*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen“, 1905, H. 3, s. 146.

²³ O. Günther, *Der Neubau der Danziger Stadtbibliothek*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen“, 1905, H. 4, Nr. 5, s. 171–182.

go budynku jako ważne w życiu miasta wydarzenie odnotowały czołowe gdańskie gazety: „Danziger Zeitung”²⁴, „Danziger Neueste Nachrichten”²⁵, „Danziger Bürger-Zeitung”²⁶, „Danziger Allgemeine Zeitung”²⁷ i „Westpreußisches Volksblatt”²⁸. Niemordowany w promowaniu instytucji kierownik Günther zadbał, by informacja o tym wydarzeniu trafiła także na łamy organu prasowego Zachodniopruskiego Towarzystwa Historycznego (*Westpreußischer Geschichtsverein*)²⁹, w którego poczet sam się zaliczał, a którego członkowie mieli w przyszłości stanowić elitę intelektualną użytkowników Biblioteki Miejskiej.

Sprawna organizacja i niewielka odległość starej i nowej siedziby Biblioteki sprawiła, że mimo zimowej pory przenosiny odbyły się szybko: siedziba w kościele św. Jakuba została zamknięta dla użytkowników 9 stycznia 1905 roku, 23 stycznia – jak relacjonował Günther – wszystko stało już „na swoich miejscach”, 16 lutego do gmachu na Am Jakobstor 16 zaproszono pierwszych czytelników³⁰, a 10 października 1905 roku otwarta została biblioteka ludowa³¹.

W nowej siedzibie Biblioteka funkcjonowała nadal w oparciu o regulamin podpisany jeszcze 19 grudnia 1898 roku przez gdańskiego nadburmistrza Clemensa von Delbrücka i radcę szkolnego Rudolfa Damusa, zatwierdzony przez Radę Miasta 31 stycznia 1899 roku³². Zgodnie z nim do nieodpłatnego korzystania ze zbiorów uprawnione były osoby dorosłe, z wyjątkiem uczynionym dla niepełnoletnich uczniów starszych klas – na okres półroczny i za poręczeniem dyrektora szkoły³³.

Książnica w założeniu miała być dostępna w poniedziałki i środy w godzinach 9:00–13:00, w pozostałe zaś dni robocze od 14:00 do 17:00, z wyjątkiem okresu od listopada do lutego, w którym godziny otwarcia skracać miano od 14:00 do 15:30; wiązało się to z ograniczoną dostępnością światła dziennego, wobec oczywistych restrykcji związanych z zapalaniem w Bibliotece lamp naftowych w poprzedniej siedzibie w kościele św. Jakuba. Placówkę zamykano także między Bożym Naro-

²⁴ F. S., *Der Umzug der Stadtbibliothek Danzig*, „Danziger Zeitung“ Zweites Blatt, 1905, Nr. 48, s. 1–2.

²⁵ *Der Etat der Stadtbibliothek für 1905...*, „Danziger Neueste Nachrichten“, 1905, Nr. 32, s. 7.

²⁶ *Das neue Stadtbibliotheksbau*, „Danziger Bürger Zeitung“, 1905, Nr. 2, s. 1.

²⁷ *Stadtbibliothek*, „Danziger Allgemeine Zeitung“, 1905, Nr. 40, s. 7.

²⁸ *Der öffentliche Betrieb der Stadtbibliothek...*, „Westpreußisches Volksblatt“, 1905, Nr. 38, s. [3].

²⁹ O. Günther, *Die Entstehung der Danziger Stadtbibliothek*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins“, 1905, Jg. 4, s. 2–3.

³⁰ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1904*, Danzig [1905], s. 3 (sprawozdania za dany rok przedstawiano magistratowi w połowie roku następnego).

³¹ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1905*, Danzig [1906], s. 4.

³² *Bestimmungen über die Benutzung der Stadtbibliothek zu Danzig vom 19. Dezember 1898, genehmigt durch Stadtverordneten-Beschluss vom 31. Januar 1899*, Danzig 1899, s. 10.

³³ Tamże, s. 5–6.

dzeniem a Nowym Rokiem oraz na cały lipiec, zaś o ruchomym terminie czerwcowego skontrum powiadamiano na łamach „Danziger Zeitung”, „Danziger Vorposten” i „Danziger Neueste Nachrichten”³⁴ (il. 6).

W czytelnik zakazywano głośnego zachowywania, przebywania w płaszczach i wnoszenia zawadających rzeczy w rodzaju parasoli. Korzystanie z rękopisów wymagało ponawianej za każdym razem zgody dyżurującego bibliotekarza. Również wyłącznie na miejscu udostępniane były rzadkie druki, wszystkie inkunabuły, dzieła wydane ze szczególną edytorską dbałością, czasopisma, encyklopedie, mapy i plany oraz książki z księgozbioru podręcznego³⁵ (il. 9).

Książkę zagubioną należało w miarę możliwości odkupić, egzemplarze uszkodzone musiały zostać zwrócone Bibliotece. Zakazane było przekazywanie wypożyczonych woluminów osobom trzecim, wyraźnie popularne w epoce; przejmując książkę z rąk bibliotekarza, czytelnik brał na siebie osobistą odpowiedzialność za udostępniany wolumin³⁶. Restrykcje w tym zakresie zrekomensowane były udogodnieniem w postaci wypożyczenia międzybibliotecznego dzieł przeznaczonych do pracy naukowej – książek na maksymalnie osiem tygodni, rękopisów do trzech miesięcy – za specjalnym zezwoleniem bibliotekarza oraz na koszt danej osoby bądź instytucji³⁷.

Życie, rzecz jasna, weryfikowało przepisy. Dotyczyło to zwłaszcza godzin otwarcia Biblioteki: już w 1906 roku kierownik Günther donosił o ich zmianie na czas od 11:00 do 19:00, z przerwą od 14:00 do 17:00. Nie dotyczyło to sobót oraz okresu lipiec–sierpień, kiedy – przypuszczalnie z powodu zmniejszonego ruchu czytelniczego – instytucje zamykano już o 14:00³⁸. Uważnie przyglądano się potrzebom użytkowników: niska frekwencja w godzinach wczesnopołudniowych spowodowała rok później zamykanie Książnicy w środku dnia już o 13:00, z wydłużeniem wieczornych godzin funkcjonowania do 20:00³⁹, co było możliwe z racji zainstalowania w nowym budynku oświetlenia.

Zwiększona powierzchnia nowej siedziby pozwoliła Bibliotece na zintensyfikowanie gromadzenia. Do ilościowego wzrostu bibliotecznych zbiorów przyczyniały się darowizny, zarówno od osób prywatnych, jak i instytucji z Berlina, Getyngi, Hamburga i Lipska, Uppsali, Waszyngtonu i Nowego Jorku, ale też Wrocławia i Poznania⁴⁰. Przykładem mogą tu być dary Niemiecko-Austriackie-

³⁴ Tamże, s. 3.

³⁵ Tamże, s. 4–5.

³⁶ Tamże, s. 6–8. Odstępowanie kolejnym czytelnikom wypożyczonych dzieł było wyraźnie popularne w tej epoce, por. *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 28.

³⁷ *Bestimmungen über die Benutzung... vom 31. Januar 1899*, s. 9–10.

³⁸ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1905*, s. 7.

³⁹ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1906*, Danzig 1907, s. 5.

⁴⁰ Tamże, s. 5–7.

go Towarzystwa Alpejskiego (*Deutscher und Österreichischer Alpenverein*)⁴¹ oraz spuścizna zmarłego w 1909 roku Maxa Grübnaua, którego księgozbiór wzbogacił Książnicę⁴². Nowe druki pozyskiwano również drogą wymiany wydawnictw, m.in. ze wspomnianymi powyżej Archiwum Państwowym i biblioteką Wyższej Szkoły Technicznej oraz księżnicami królewską i bydgoską, które w pierwszym roku funkcjonowania Biblioteki w nowym budynku ofiarowały jej łącznie 341 woluminów⁴³. Wydarzeniem niemałej wagi, w tym także symbolicznej, było przejęcie w 1912 roku zbiorów pierwszej gdańskiej librarii, powstałej u schyłku XIV wieku przy kościele Mariackim⁴⁴. W przekazanym w wieczysty depozyt księgozbiórze znalazło się 266 rękopisów oraz 534 druki, w tym 123 inkunabuły⁴⁵ (il. 7). Perłę kolekcji stanowił, wpisany w 2016 roku na Polską Listę Krajową Programu UNESCO „Pamięć Świata”, piętnastowieczny rękopiśmienny mszał krzyżacki *Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum*⁴⁶.

Udogodnienia związane z nowoczesną siedzibą, a przede wszystkim wprowadzenie instytucji w świat profesjonalnego bibliotekarstwa przełożyły się na wzrost czytelnictwa. W roku 1896, gdy Bibliotekę przejmował Günther, wypożyczonych z niej zostało 4990 vol., zaś w roku 1903, mimo lokalizacji placówki w niekomfortowym budynku kościoła św. Jakuba, liczba ta pod fachowym zarządem wzrosła ponad dwukrotnie, do 12 403 vol.⁴⁷, w roku 1905 było to już 20 738 vol., których prawie jedną czwartą, 5310 vol., udostępniono emancypującym się wówczas kobietom⁴⁸. Wśród pozostałych, szczegółowo przedstawianych grup czytelników – co świadczy o prowadzeniu w Bibliotece już sto lat temu badań ewaluacyjnych – dominowały osoby z wykształceniem akademickim (3652 vol.), w dalszej kolejności uczniowie wyższych klas (3429 vol.), kupcy, pracownicy fabryk, technicy i rzemieślnicy (2319 vol.), podwładni i pozostali niewymienieni urzędnicy (2000 vol.) oraz w naturalny sposób kierujące kroki w stronę biblioteki naukowej osoby studiujące (1283 vol.). Osobną grupę, z racji swego wyodrębnienia wyraźnie widoczną w ówczesnym Gdańsku, stanowili korzystający z Biblioteki wojskowi

⁴¹ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1908*, Danzig 1909, s. 3.

⁴² *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1911/12*, [Danzig 1912], s. 1–2.

⁴³ Tamże, s. 5.

⁴⁴ A. Baliński, 1912. *Biblioteka Mariacka*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 165.

⁴⁵ *Bericht der Stadtbibliothek zu Danzig für das Jahr 1. April 1912/13*, [Danzig 1913], s. 1.

⁴⁶ Ms. Mar. f 332; zob. Z. Tylewska-Ostrowska, 2016. *O roku ów!* [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 283. Historię Biblioteki Mariackiej przedstawił w 1927 roku dyrektor Friedrich Schwarz, opisując związek z Gdańskiem kolekcji, dla której końcowym etapem podróży przez stulecia stała się Biblioteka Miejska. Por. F. Schwarz, *Die Marienbibliothek in Danzig*, „Ostdeutsche Monatshefte für Kunst und Geistesleben”, 1927, H. 5, s. 391–398.

⁴⁷ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1903*, Danzig [1904], s. 5.

⁴⁸ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1905*, s. 8. Podane liczby dotyczą łącznie gdańszczan i czytelników zamiejscowych.

(516 vol.). Zestawienie zamykali mężczyźni „bez zawodu” (492 vol.) oraz urzędy i instytucje (57 vol.)⁴⁹.

W nowo otwartej Bibliotece Ludowej, w początkowym okresie jej działalności od 10 października 1905 roku do 31 marca 1906 roku wypożyczono 25 818 vol.; proporcje między mężczyznami (25 818 vol.) a kobietami (6734 vol.) w przybliżeniu utrzymały się na poziomie zbliżonym do tychże w bibliotece głównej.

Sprawozdania wykazują, że w przełomowym dla Biblioteki roku 1905 obok Günthera i zatrudnionego w 1904 roku Friedricha Schwarza, przyszłego kolejnego dyrektora, pracowały także inne osoby, jak odchodzący z końcem „roku rozliczeniowego” (*Verwaltungsjahr*) po ośmiu latach pracy niejaki Götz, którego 1 kwietnia 1905 roku zastąpił gdańszczanin Raczkiewicz⁵⁰.

Okres zwierzchności Günthera to także inny przełomowy dla Biblioteki moment – znak nadejścia nowych czasów, jakim było pojawienie się w gronie pracowników pierwszych kobiet. 1 lutego 1905 roku do katalogowania nowych nabytków zatrudniona została panna Richter z Czaplinka, której do pomocy przydano gdańszczankę, pannę Laubmeyer⁵¹. Udostępnianiem książek w czytelni ludowej zajmowała się w 1905 roku panna Anspach, której dodatkowo pomagać mieli dwaj nauczyciele ludowi: Kalkreuth i Boltz⁵². W okresie od października 1905 roku do kwietnia 1906 roku zatrudniona była w Książnicy jako wolontariuszka panna Morzewski⁵³. Wyliczając zaś bibliotecznych pracowników owego przełomowego dla instytucji roku 1905, warto przypomnieć zatrudnionego wówczas wóczas wóznego o nazwisku O. Schwilski⁵⁴, który będzie zajmował swoje stanowisko trzy dekady⁵⁵.

Poza wypożyczaniem obiektów na prezentacje odbywające się poza Biblioteką rozpoczęto również organizowanie ekspozycji na terenie instytucji. Pierwszą taką wystawą w nowym budynku, a prawdopodobnie – zważywszy na szczupłość miejsca w dawnych bibliotecznych siedzibach – również pierwszą w historii Książnicy była zorganizowana w czytelni w dniach 5–19 października 1905 roku ekspozycja książek poświęconych kulturze Japonii⁵⁶.

⁴⁹ Tamże, s. 8.

⁵⁰ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1904*, s. 8.

⁵¹ Tamże, s. 8. Panna Richter odeszła z pracy wraz z pierwszym września 1907 roku, co oznacza, że na stanowisku bibliotekarskim sprawdzała się wystarczająco, by pozostawać na nim przez dwa lata jako pełnoprawna pracownica. Por. O. Günther, *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1907*, Danzig [1908], s. 8.

⁵² O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1905*, s. 10.

⁵³ Tamże, s. 9.

⁵⁴ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1904*, s. 8. Inicjał „O.” zachował się w pomijających zazwyczaj imiona pracowników sprawozdaniach bibliotecznych. Księga adresowa Gdańska odnotowuje w tym czasie służącego (Diener) Ottona Schwilskiego, zob. *Neues Adreßbuch für Danzig und Vororte*, Danzig 1905, s. 394.

⁵⁵ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Jahr 1935/1936*, k. 2.

⁵⁶ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1905*, s. 10.

13 czerwca 1911 roku Biblioteka została upoważniona przez Ministerstwo Kultury do przeprowadzania szkoleń i wystawiania odpowiednich zaświadczeń dla kandydatów na bibliotekarzy⁵⁷. W końcowym okresie pracy Günthera na stanowisku dyrektora, szkolenie takie trwało trzydzieści dziewięć tygodni, obejmując zapoznanie uczestnika z pracą wszystkich bibliotecznych działów, wliczając w to księgowość i intrologatornię⁵⁸. O dynamicznym rozwoju powierzonej mu instytucji świadczy także otwarcie 11 listopada tegoż roku drugiej biblioteki ludowej przy Bramie Krowiej (*Kuhfor*)⁵⁹ i 14 grudnia 1914 roku trzeciej – na Siedlcach (*Schidlitz*)⁶⁰.

W roku 1912 dr Otto Günther został oficjalnie mianowany dyrektorem Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, pierwszym w historii tej instytucji.

Wybuch pierwszej wojny światowej w 1914 roku nie pozostał bez wpływu na Książnicę. Na krótki okres została ona zamknięta, a najcenniejsze rękopisy i stare druki spakowane i przygotowane do ewakuacji na wypadek znalezienia się Gdańska w strefie walk. 14 września Bibliotekę otwarto ponownie, jednak problemy z dostawami węgla i tym samym z ogrzewaniem budynku spowodowały ograniczenie godzin otwarcia instytucji oraz przerwy w jej funkcjonowaniu, które nastąpiły wiosną 1917 roku⁶¹ i w części roku 1919⁶². Liczba wypożyczeń spadła o niemal jedną trzecią: z 34 319 woluminów w roku 1913/14⁶³, do 26 292 w roku 1915/16⁶⁴ i 19 724 w roku 1917/18⁶⁵, z późniejszym zauważalnym wzrostem, prawdopodobnie związanym z zakończeniem działań wojennych, do 20 973 woluminów w roku 1918/19⁶⁶. Personel instytucji odczuł powagę sytuacji, gdy jako pierwszy, już 2 sierpnia 1914 roku do służby wojskowej powołany został wspomniany wyżej woźny Schwilski, a 22 października tego samego roku sam dobiegający pięćdziesiątki dyrektor Günther⁶⁷, który – dzięki staraniom Magistratu – powrócił jednak

⁵⁷ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1911/12*, s. 3.

⁵⁸ Bestimmungen über die Annahme von Praktikanten. [Postanowienie dotyczące przyjmowania praktykantów]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/35, s. 16.

⁵⁹ *Bericht der Stadtbibliothek Danzig... 1912/13*, [Danzig 1913], s. 5.

⁶⁰ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1914/15*, s. 5.

⁶¹ *Bericht über die Tätigkeit der Stadtbücherei der Stadt Danzig während der Kriegszeit*, [Danzig 1920], s. 1.

⁶² W. Sch[wandt], [Danzig. Die Stadtbücherei hat einen kurzen zusammenfassenden Bericht über die Kriegsjahre herausgegeben], [w:] *Umschau und neue Nachrichten*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1923, H. 4, s. 164.

⁶³ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1913/14*, [Danzig 1914], s. 2.

⁶⁴ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1915/16*, s. 3.

⁶⁵ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1917/18*, s. 3.

⁶⁶ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1918/19*, s. 2.

⁶⁷ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1914/15*, s. 5.

do pracy w Bibliotece 1 stycznia 1916 roku⁶⁸. W zamian 23 marca 1916 roku do wojska powołany został Friedrich Schwarz⁶⁹, a 20 września introligator Krönke⁷⁰. Ich miejsce wypełniły kobiety: ściągnięte w 1917 roku aż z nadreńskiego Bonn panny Momber i Müller⁷¹. Żołnierze potrzebni byli bardziej od bibliotekarzy: 14 września 1918 roku Günther otrzymał niespodziewanie ponowne powołanie do wojska. Zbiegło się ono z końcem wojny, co jednakże nie przeszkodziło zatrzymaniu dyrektora w służbie aż do 16 grudnia. Tymczasem szczęśliwie powrócili do bibliotecznego życia Schwarz, Schwilski i Krönke⁷².

Po zakończeniu światowego konfliktu, podjęto próbę nawiązania kontaktu z dwudziestoma pięcioma osobami, które przed rozpoczęciem działań wojennych w 1914 roku, wypożyczyły łącznie pięćdziesiąt dwie niezwrócone Bibliotece pozycje⁷³. W przypadku Ernsta Kruegera, studenta z Wrzeszcza, poszukiwania spuentowała krótka adnotacja w aktach: „polegli”⁷⁴.

Przez cały okres pozostawania na stanowisku kierownika i dyrektora, Günther nie ustawał w doskonaleniu funkcjonowania podległej mu placówki. Rozpoczęte w 1900 roku prace nad nowym katalogiem systematycznym, podzielonym na dwadzieścia dwa działy oznaczone literami A–W⁷⁵ (dodatkowo czasopisma oznaczono literą X i grafiki literą Z), miały trwać do 1945 roku; począwszy od 1919 roku w katalogu zaczęła rozwijać się sygnatura Me, obejmująca druki związane z Wielką Wojną⁷⁶ (il. 4, 5).

Nie ograniczając się wyłącznie do funkcji organizacyjno-administracyjnych, Günther wykorzystał swoje doświadczenie w pracy z manuskryptami, podejmując rozpoczęte przez Augusta Bertlinga katalogowanie bibliotecznych rękopisów. Efektem była seria katalogów, których poszczególne tomy przedstawiały rękopisy dotyczące historii Gdańska, Polski, Prus Wschodnich i Zachodnich⁷⁷, prawa, teologii, filozofii, przyrodoznawstwa, matematyki, techniki, wojskowości, gospodarki,

⁶⁸ H. Dzienis, *Sylwetka Otto Günthera...*, s. 91.

⁶⁹ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1915/16*, s. 4.

⁷⁰ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1916/17*, s. 4.

⁷¹ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1917/18*, s. 5.

⁷² *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1918/19*, s. 4.

⁷³ Bücher die vor Ausbruch des Krieges verliehen waren und nicht zurückgegeben worden sind. [Książki wypożyczone przed wybuchem wojny i niezwrócone]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/104, k. 21–47.

⁷⁴ Tamże, k. 34.

⁷⁵ Działy A–D dotyczyły nauk formalnych, E–P nauk humanistycznych, R geografii, S–W nauk matematyczno-przyrodniczych.

⁷⁶ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1919/20*, s. 4.

⁷⁷ *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Teil 2: *Handschriften zur Geschichte Danzigs (Nachträge)*. – *Handschriften zur Geschichte von Ost- und Westpreußen*; *Handschriften zur Geschichte Polens*. – *Sonstige Handschriften historischen Inhalts*. – *Ortmannsche Handschriften*; *Uphagensche Handschriften*, bearb. von Otto Günther, Danzig 1903.

handlu, medycyny i filologii⁷⁸, muzykaliów⁷⁹ oraz manuskrypty z biblioteki kościoła Mariackiego⁸⁰.

Nastawiony nie tylko na chronienie zbiorów Biblioteki, ale także upowszechnianie zawartej w nich wiedzy, Günther podjął się redakcji seryjnego wydawnictwa źródłowego do dziejów Pomorza Gdańskiego *Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussen*. Nie będąc z urodzenia gdańszczaninem, sprawnie wszedł w miejscowe środowisko naukowe. Z bibliotecznymi zbiorami na podorzędziu, szybko zyskał orientację w regionalnych problemach badawczych. W sferze jego zainteresowań znajdowały się inspirujące intelektualnie dawnych gdańszczan osoby: Amos Komeński⁸¹, Johannes Poliander⁸², Hans Hasentödter⁸³ i Martin Opitz⁸⁴. Nie mniej ciekawił go średniowieczny toruński ksiądz Hieronymus Waldau⁸⁵, renesansowy intelektualista Christoph Heyll, którego autobiografia znajduje się w zbiorach Biblioteki⁸⁶ oraz, rzecz jasna, fundator Książnicy, Giovanni Bernardino Bonifacio, markiz d'Oria, któremu oddał hołd w szkicu monograficznym⁸⁷. By dopełnić skrótownego z konieczności przedstawienia naukowych osiągnięć Günthera, wspomnieć należy również o jego zainteresowaniu historią gdańskiego drukarstwa i księgarstwa⁸⁸ oraz gdańskimi ordynacjami ślubnymi⁸⁹ – rozpiętość

⁷⁸ *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek, Teil 3: Juristische Handschriften. – Theologische Handschriften. – Philosophische Handschriften. – Naturwissenschaftliche und mathematische Handschriften. – Handschriften über Technologie, Kriegswesen, Landwirtschaft, Handels- und Staatswissenschaften. – Medizinische Handschriften. – Handschriften zur Philologie, Literatur- und Gelehrten Geschichte. – Nachträge zu den in Teil 1 und 2 beschriebenen Handschriftengruppen*, bearb. von Otto Günther, Danzig 1909.

⁷⁹ *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek, Teil 4: Die musikalischen Handschriften der Stadtbibliothek und der in ihrer Verwaltung befindlichen Kirchenbibliotheken von St. Katharinen und St. Johann in Danzig*, bearb. von Otto Günther, Danzig 1911.

⁸⁰ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig: mit einer Einleitung über die Geschichte dieser Bibliothek und 9 Tafeln Abbildungen (Katalog der Handschriften, Teil 5)*, Danzig 1921.

⁸¹ O. Günther, *Zu den Danziger Comenius-Drucken*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 38 (1898), s. 141–148.

⁸² O. Günther, *Lateinische Gedichte des Johannes Poliander*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 49 (1907), s. 351–381.

⁸³ O. Günther, *Hans Hasentödter, ein preußischer Poet des 16. Jahrhunderts*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 55 (1913), s. 1–48.

⁸⁴ O. Günther, *Eine Erinnerung an Martin Opitz in der Danziger Stadtbibliothek*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Jg. 7 (1908), Nr. 3, s. 38–39.

⁸⁵ O. Günther, *Die Aufzeichnungen des Thorner Pfarrers Hieronymus Waldau*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 49 (1907), s. 221–251.

⁸⁶ O. Günther, *Dr. Christophorus Heyll*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 44 (1902), s. 243–264.

⁸⁷ O. Günther, *Der Neapolitaner Johannes Bernardinus Bonifacius, Marchese von Oria und die Anfänge der Danziger Stadtbibliothek*, [w:] *Beiträge zur Bücherkunde und Philologie August Wilmanns zum 25. März 1903 gewidmet*, Leipzig 1903, s. 107–128.

⁸⁸ Zob. O. Günther, *Aus der Geschichte des Danziger Buchdrucks*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Jg. 5 (1906), Nr. 1, s. 2–4 oraz tegoż, *Eine Danziger Bücheranzeige des 15. Jahrhunderts*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, Jg. 18 (1919), Nr. 3, s. 34–38.

⁸⁹ O. Günther, *Danziger Hochzeits- und Kleiderordnung*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 49 (1907), s. 183–228.

podjętych tematów badawczych pokazuje, że przyznana mu w 1905 roku nominacja profesorska była w pełni zasłużona.

Gdy 7 października 1921 roku Otto Günther obchodził jubileusz dwudziesto-pięcioletnia kierowania Biblioteką Miejską, na uroczystość przybyli m. in. dyrektor biblioteki Wyższej Szkoły Technicznej Paul Trommsdorff, dyrektor Archiwum Państwowego Karl Josef Kaufmann, zajmujący się Biblioteką z ramienia władz miasta senator Hermann Strunk oraz prezydent Senatu Heinrich Sahm, który złożył jubilatowi gorące podziękowania za jego wkład w rozwój Książnicy⁹⁰.

Wkrótce potem Günther opuścił Gdańsk, przenosząc się do Wrocławia, gdzie 1 stycznia 1922 roku objął kierownictwo tamtejszej biblioteki uniwersyteckiej. Nie wiadomo, dlaczego opuścił miasto nad Motławą, w którym jego praca spotykała się z powszechnym uznaniem. Wrocławski okres jego życia okazał się bardzo krótki – zmarł tam po krótkiej chorobie 8 października 1924 roku⁹¹.

DYREKTOR FRIEDRICH SCHWARZ 1922–1935

Prowadzenie Biblioteki Miejskiej w okresie Wolnego Miasta Gdańska przypa-
dło w udziale dr. Friedrichowi Schwarzowi (il. 2). Urodzony 22 sierpnia 1875 roku w niemieckim Kassel, studiował filozofię i filologię w Marburgu i Lipsku, ogła-
szając w tym ostatnim dysertację *Spinozas Ethik in ihrem Verhältnis zur Erfah-
rung* (1902). Pierwsze szlify jako bibliotekarz zdobywał w stosunkowo nowej, bo
otwartej zaledwie w 1888 roku Bibliotece Rothschilda (*Rothschild'sche Bibliothek*)
we Frankfurcie nad Menem. W 1904 roku przeniósł się do Gdańska, 1 listopa-
da obejmując w kierowanej przez Günthera Bibliotece Miejskiej stanowisko po-
mocniczego pracownika naukowego⁹². Awansował 1 października 1906 roku na
formalne stanowisko drugiego bibliotekarza⁹³, jedno z najwyższych w strukturze
Biblioteki, zaś 1 kwietnia 1922 roku objął po Güntherze stanowisko dyrektora
instytucji⁹⁴, piastując je aż do przejścia na emeryturę w 1935 roku.

W pierwszym roku urzędowania Schwarza na stanowisku dyrektora Biblio-
teka otwarta była przez 298 dni w roku. Liczba wypożyczeń wynosiła 32.015 wo-
luminów, jednak wciąż było ich mniej niż bezpośrednio przed pierwszą wojną
światową; spadek związany był prawdopodobnie ze zmianami w liczbie i struktu-
rze ludności Gdańska po przekształceniu w Wolne Miasto. Niski procentowo, bo
stanowiący niewiele ponad jedną piątą był udział kobiet: nauczycielek, uczennic
i innych (łącznie 5936 wol.) – choć, co ciekawe, nauczycielki ogółem wypożyczały
więcej (2320 wol.) od nauczycieli szkół niższego stopnia (1842 wol.). Naukowy

⁹⁰ *Deutschkundliche Woche*, „Danziger Zeitung”, 1921, Nr. 454, s. 3.

⁹¹ H. Dzienis, 1896. *Dyrektor Otto Günther*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 155.

⁹² O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1904*, s. 8.

⁹³ O. Günther, *Bericht über die Verwaltung... 1906*, s. 7.

⁹⁴ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1. April 1922/23*, k. 7.

charakter placówki przekładał się na dominację w zestawieniu statystycznym osób z wykształceniem akademickim (7059 wol.), następnie kupców i fabrykantów (5645 wol.) – notowanych w statystykach znacznie wyżej niż w 1905 roku, być może z powodu powojennych przemian społecznych i ekonomicznych. W dalszej kolejności odnotowano wspomniane wcześniej kobiety, po nich – teoretycznie obojga płci – studentów i kandydatów na studia (4435 wol.), wymienionych wyżej nauczyciel niższych placówek szkolnych, dalej urzędników (1577 wol.). Wyraźnie zmniejszona w związku z demilitaryzacją miasta i likwidacją stacjonującego w nim pruskiego garnizonu była biblioteczna aktywność wojskowych (300 wol.); jako osobną grupę odwiedzających oznaczono przedstawicieli władz (296 wol.), zaś statystykę zamykali umiarkowanie zainteresowani naukowymi zasobami instytucji bezrobotni mężczyźni (32 wol.)⁹⁵. Obraz Biblioteki 1922/1923 roku byłby niepełny bez wspomnienia o trzech bibliotekach ludowych, które wpisały się już w gdański krajobraz czytelniczy. Wypożyczono w nich łącznie 77 310 woluminów, z czego ponad połowa (42 952 wol.) przypadła na czytelnię zlokalizowaną w macierzystym budynku instytucji przy obecnej ulicy Wałowej 15⁹⁶.

W okresie międzywojennym zbiory Biblioteki Miejskiej uzupełniano zarówno pozycjami nowymi, jak antykwarycznymi⁹⁷. W ramach wypożyczania międzybibliotecznego wysyłano książki przede wszystkim do krajów niemieckojęzycznych, ale także do Szwecji, Holandii⁹⁸, Litwy, Łotwy, a nawet Włoch⁹⁹. Nie zapomniano o sąsiadującej Polsce, utrzymując niezbyt intensywny, ale stały kontakt z bibliotekami uniwersyteckimi Krakowa, Lwowa, Poznania i Warszawy¹⁰⁰ oraz wypożyczając pożądane publikacje m. in. bibliotece miejskiej w Toruniu i warszawskiej Bibliotece Krasińskich¹⁰¹. Jako ciekawostkę podać można informację o jednorazowym przesłaniu do Książnicy niewymienionej z tytułu publikacji przez wrocławskie Żydowskie Seminarium Teologiczne Fundacji Fränkla (*Jüdisch-Theologisches Seminar. Fränkelsche Stiftung*)¹⁰².

Dotowana z kasy Senatu Wolnego Miasta, Biblioteka otrzymywała także dofinansowania z innych źródeł, takich jak Generalny Sekretariat Ligi Narodów, Mię-

⁹⁵ Tamże, s. 5.

⁹⁶ Tamże, s. 9.

⁹⁷ W roku rozliczeniowym 1922/23, pierwszym pod dyrekcją Schwarza, Biblioteka zakupiła 874 tomy (Bände) nowe i 448 antykwarycznych – dziesięć lat później, w roku 1932/33 były to odpowiednio 902 tomy nowe i 774 antykwaryczne. Zob. *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1922/23*, s. 3 oraz *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1932/33*, s. [1].

⁹⁸ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1927/28*, s. 8.

⁹⁹ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1929/30*, s. 8: pięć książek wypożyczono mediolańskiej *Biblioteca Nazionale Braidense*.

¹⁰⁰ *Bericht über die Verwaltung... 1927/28*, s. 8.

¹⁰¹ *Bericht über die Verwaltung... 1929/30*, s. 8.

¹⁰² W tekście sprawozdania opisane jako „Jüd. Theolog. Seminar, Breslau” (palcówka zamknięta po wydarzeniach 1938 roku). Por. *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1928/29*, s. 8.

dzynarodowy Urząd Pracy, niemiecki Konsulat Generalny, Zachodniopruskie Towarzystwo Historyczne (*Westpreussischer Geschichtsverein*) czy Niemiecki Związek Ojczysty Gdańsk (*Deutscher Heimatbund Danzig*), zaś sporadycznie również od innych darczyńców¹⁰³. Umieszczenie Gdańska pod protektoratem Ligi Narodów wpłynęło na obecność wśród donatorów Biblioteki międzynarodowych instytucji, takich jak utworzona w 1910 roku i działająca po dziś dzień fundacja *Carnegie Endowment for International Peace*¹⁰⁴.

Podczas pełnienia funkcji dyrektora przez Schwarza, Książnica przejęła część księgozbioru miejscowego historyka Maxa Perlbacha: 1418 woluminów dzieł poświęconych historii Polski i Prus¹⁰⁵. Kierownictwo Biblioteki zadbało, by do zbiorów trafiały nie tylko nabywane bądź przekazywane hurtem spuścizny osób znanych w gdańskim środowisku intelektualnym, ale także pojedyncze pozycje dokumentujące życie miasta, których wartość miała wzrosnąć z czasem – tak jak w przypadku zakupionego w roku sprawozdawczym 1932/1933 unikatowego dziennika gdańskiego kupca Carla Domansky'ego, prowadzonego w latach Wielkiej Wojny¹⁰⁶ (il. 10).

Pod przewodnictwem nowego dyrektora kontynuowano pracę nad katalogiem systematycznym. Pierwszeństwo dano drukom o tematyce prawniczej, prowadząc dalej rozpoczęte wcześniej prace katalogowania dzieł z zakresu prawa handlowego, wekslowego, morskiego, przewozowego i ubezpieczeniowego (sygnatura Je), następnie przechodząc do nowszego prawa niemieckiego cywilnego (sygnatura Jg) oraz niemieckiego i pruskiego prawa karnego i procesu karnego (sygnatura Ji)¹⁰⁷. Odpowiadając na zapotrzebowanie czytelników i prawdopodobnie władz miasta, w pierwszej kolejności zajęto się prawem państwowym i administracyjnym (sygnatura Jl)¹⁰⁸, w dalszej prawem narodów (sygnatura Jm), kościelnym (sygnatura Jk)¹⁰⁹ i pruskim (sygnatura Jo), co, jak odnotował Schwarz, w godny ubolewania sposób spowołniło prace nad przekatalogowywaniem reszty zbiorów historycznych¹¹⁰ oraz prawdopodobnie zakłóciło zaplanowane katalogowanie druków poświęconych Ameryce (sygnatura Pc), które trzeba było opracować ponownie¹¹¹.

¹⁰³ M. Andrzejewski, *Działalność bibliotek niemieckich w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Libri Gedanenses”, t. 10 (1993), s. 67.

¹⁰⁴ Zob. m.in. *Bericht über die Verwaltung... 1927/28*, s. 2.

¹⁰⁵ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1923/24*, [s. 4].

¹⁰⁶ C. Domansky, *Kriegstagebuch*, Bd. 2–3, 1915–1917, rękopis; PAN Biblioteka Gdańska, sygnatura: Ms. 5848. Pozycja pokazana na wystawie „Wielka Wojna 1914–1918” w Bibliotece Gdańskiej w 2014 roku.

¹⁰⁷ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1921/22*, s. 5.

¹⁰⁸ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1922/23*, s. 7.

¹⁰⁹ *Bericht über die Verwaltung... 1. April 1923/24*, s. 9.

¹¹⁰ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1924/25*, s. 8.

¹¹¹ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1925/26*, s. 8.

Popularyzacja zbiorów poprzez organizowanie w murach Książnicy wystaw cymeliów poszerzona została o odpowiednik dzisiejszych „lekcji bibliotecznych” m.in. dla uczniów gimnazjum w Tczewie¹¹² i dziewcząt z gdańskiej Viktoriaschule¹¹³. Jak podaje sprawozdanie z roku 1923/1924, na oprowadzanie przez dyrektora i drugiego bibliotekarza liczyć mogła zawsze znaczna liczba rozmaitych stowarzyszeń i klas szkolnych¹¹⁴; zainteresowanie zwiedzaniem kolejnych grup świadczy o popularności tej formy edukacji, nienowej zresztą, bo praktykowanej w Bibliotece od stu z górą lat¹¹⁵.

Jak dowodzą akta sprawy Moritza Rosnera z 1923 roku, również w latach międzywojennych zdarzały się kradzieże książek oraz ukradkowe wycinanie z nich rycin celem dalszej sprzedaży kolekcjonerom¹¹⁶. Być może z powodu podobnych negatywnych doświadczeń, surowo traktowano kwestię nieoddanych publikacji. O policję otarło się „zgubienie” w 1933 roku przez braci Paskalskich z Sopotu szesnastu wypożyczonych pozycji, w tym dzieł Freuda i Lenina. Biblioteka Miejska zażądała za nie osiemdziesięciu trzech guldenów, siedemnastu fenigów. Po kilku miesiącach urzędowych ponagleń – sprawa ciągnęła się przynajmniej od września 1933 roku do marca roku 1934 – część brakujących pozycji została zwrócona, a za pozostałe ostatecznie karnie zapłacono¹¹⁷.

W początkowym etapie kariery w Bibliotece Miejskiej na orbicie naukowych zainteresowań Schwarza znajdowały się przede wszystkim zbiory graficzne. Od biciem tej pasji stały się teksty poświęcone znajdującym się w zbiorach Książnicy obrazom¹¹⁸, jak również opublikowany w 1913 roku katalog zbiorów kartograficznych i graficznych Biblioteki *Danzig im Bilde*¹¹⁹. Używając współczesnego języka, na polu promocji Gdańska nowy dyrektor zasłużył się w sposób szczególnie wydaniem w 1926 roku szesnastowiecznej kroniki Jacoba Rhodogo i opublikowaniem w roku 1927 książki *Das deutsche Danzig im Wandel der Zeit* z ilustracjami przedstawiającymi historyczne gdańskie ulice i budynki, pozycji ocenianej po latach jako niezwykle wartościowe źródło badawcze¹²⁰. Schwarz był ponadto autorem

¹¹² *Bericht über die Verwaltung...* 1. April 1923/24, s. 9.

¹¹³ *Bericht über die Verwaltung...* 1928/29, s. 9.

¹¹⁴ *Bericht über die Verwaltung...* 1. April 1923/24, s. 9.

¹¹⁵ Por. *Verordnung über die Benutzung der Danziger Stadt-Bibliothek*, [Danzig 1821], s. 4.

¹¹⁶ Diebstahl von Büchern von Moritz Rosner im Lesezimmer der Stadtbibliothek. [Sprawa kradzieży z czytelnicy Biblioteki Miejskiej wartościowych książek przez Moritza Rosnera]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/156.

¹¹⁷ Einziehung der von den Gebr. Paskalski – Zoppot. Seestr. 23 entliehenen Bücher. [Rewindykacja książek wypożyczonych przez braci Paskalskich z Sopotu]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/107.

¹¹⁸ F. Schwarz, *Verzeichnis der in der Stadtbibliothek vorhandenen Porträts Danziger Persönlichkeiten*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, 1908, H. 50, s. 131–170.

¹¹⁹ *Danzig im Bilde. Verzeichnis der in der Danziger Stadtbibliothek vorhandenen bildlichen Darstellungen zur Geschichte und Topographie von Danzig und Umgegend (Karten, Ansichten, Grundrisse, historische Blätter, Wappen, Porträts)*, bearb. von Dr. F. Schwarz, Stadtbibliothekar, Danzig 1913.

¹²⁰ E. Keyser, *Dr. Friedrich Schwarz 90 Jahre alt*, „Unser Danzig”, Jg. 17 (1965), Nr. 17, s. 9.

wydanego w 1928 roku uproszczonego przewodnika po bibliotecznych zasobach *Kleine Führer der Stadtbibliothek*, opublikowanego w ramach rozpoczętej jeszcze przez Günthera serii broszur *Einführung in die Kataloge der Stadtbibliothek Danzig*, popularnych publikacji mających na celu ułatwienie użytkownikom samodzielnej pracy z katalogami.

Nie mniej znaczącą pracę wykonywał Schwarz w ramach członkostwa w Zachodniopruskim Towarzystwie Historycznym, gdzie, podobnie jak Günther, podjął obowiązki redaktora i wydawcy czasopism „*Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins*” oraz „*Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins*”. Po przejściu na emeryturę nie wycofał się bynajmniej z życia naukowego, angażując się w opracowywanie biogramów dawnych gdańszczan oraz mieszkańców Prus Książęcych i Królewskich do wielotomowej *Altpreußische Biographie* oraz wydając przewodnik *Danzig. Führer durch Stadt und Umgebung* w 1936 roku.

1 grudnia 1935 roku dr Friedrich Schwarz przeniesiony został w „tymczasowy stan spoczynku” (*Wartestand*), nie odchodząc jednakże z Biblioteki, ale obejmując od 1 stycznia 1936 roku stanowisko administracyjne (*Verwaltungsinspektor*) zwolnione przez inspektora Schrödtera¹²¹. W sprawozdaniu z ostatniego roku urzędowania tego dyrektora pobrzmiwają niepokojące tony: słowa o zgodnych z „nową polityką kulturalną” zmianach w zbiorach bibliotek ludowych, polegających na wymianie personelu na młodszy i bardziej zmotywowany oraz usunięciu z nich książek „bezwartościowych” (*wertlose und minderwertige Bücher*)¹²², co między wierszami sugeruje polityczny charakter melioracji w dominującym w Gdańsku duchu pronazistowskim¹²³.

Kiedy osobą odpowiedzialną za prowadzenie gdańskiej Biblioteki Miejskiej w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku został – najpierw nieformalnie, później już oficjalnie – Hermann Hassbargen, w bibliotecznych raportach zaczęto zwracać uwagę na zaniedbanie działu katalogu poświęconego narodowemu socjalizmowi (sygnatura N)¹²⁴. Właśnie kwestia dokonanych w nim gruntownych zmian otwierała sprawozdanie z roku 1936/1937¹²⁵. Przełożeni naciskali też na wyjaśnienie powodów zmniejszenia o około 3000 woluminów liczby udostępnień¹²⁶. Negatywną tendencję odwrócić miano dzięki ściślejszej współpracy Biblioteki oraz Wyższej Szkoły Kształcenia Nauczycieli (*Hochschule für Lehrerbildung*) – *zobowiązanych do przedstawienia NSDAP szczegółowego planu rozwiązania problemu*¹²⁷.

¹²¹ *Bericht über die Verwaltung... 1935/36*, s. 2.

¹²² Tamże, s. 1.

¹²³ Powyższe wpisuje się w zaobserwowany przez badaczy nurt pozyskiwania młodych bibliotekarzy przez działaczy narodowo-socjalistycznych, poprzez odgórnie planowane zmiany w bibliotekach ludowych Por. M. Andrzejewski, dz. cyt., s. 76.

¹²⁴ *Bericht über die Verwaltung... 1935/36*, s. 4–5.

¹²⁵ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1936/37*, s. 2..

¹²⁶ Tekst powyższego sprawozdania nie precyzuje, jaki dokładnie okres przyjęto jako punkt odniesienia.

¹²⁷ *Bericht über die Verwaltung... 1936/37*, s. 1.

Wyliczając poczynione w Bibliotece rozmaite oszczędności, anonimowy autor sprawozdania nie bez dumy podkreśla, że ich kosztem udało się zakupić 1120 nowych książek¹²⁸, które wypełniły braki w „najważniejszej obecnie dziedzinie” („*das Wichtigste der Hauptgebiete*”), a których tematyki łatwo się domyślić. W tym też czasie kierownictwo bibliotek ludowych objął Paul Müller, po którego nominacji zapanować miał, jak określa to sprawozdanie, „duch koleżeńskiej współpracy”¹²⁹.

Friedrich Schwarz opuścił Gdańsk dopiero w styczniu 1945 roku, wraz z rodziną przenosząc się na stałe do zachodnich Niemiec. W okresie powojennym podróżował po Włoszech i Kanadzie: nie wiadomo, czy kiedykolwiek usiłował odwiedzić miasto nad Motławą. Do końca życia działał w ruchu zrzeszającym byłych obywateli Wolnego Miasta, utrzymując kontakty między innymi z Erichem Keyserem, dawnym przewodniczącym Zachodniopruskiego Towarzystwa Historycznego, który uczcił dziewięćdziesiąte urodziny Schwarza laudacją w postaci okolicznościowego artykułu na łamach pisma „*Unser Danzig*”¹³⁰.

DYREKTOR HERMANN HASSBARGEN 1935–1945

Dr Hermann Hassbargen urodził się 17 stycznia 1893 roku¹³¹ w niemieckim Biersum. W latach 1922–1927 pracował jako pomocnik do spraw merytorycznych (*wissenschaftlicher Hilfsarbeiter*) w bibliotece Wyższej Szkoły Technicznej w Gdańsku¹³². 1 października 1927 roku został zatrudniony przez Friedricha Schwarza w Bibliotece Miejskiej w charakterze bibliotekarza, początkowo na okres próbny¹³³, a od 1 listopada 1928 roku na stałe¹³⁴.

Jego pierwszym odnotowanym przez biblioteczne sprawozdania samodzielnym zadaniem było wystąpienie na manifestacyjnie zorganizowanym w Gdańsku w dniach 22–24 maja 1934 roku XXX Zjeździe Związku Niemieckich Bibliotekarzy, gdzie wygłosił wykład poświęcony idei katalogów zbiorczych bibliotek miejskich (*Gesamtkatalog und Stadtbibliotheken*). Dla podkreślenia prestiżu zarówno tematu, jak i prelegenta, wystąpieniu towarzyszyła zorganizowana na terenie Biblioteki wystawa dzieł, których nie ujmował żaden z powstałych do tej pory tomów katalogu zbiorczego bibliotek pruskich i o których nie mógł uzyskać informacji użytkownik innej ksiąźnicy z terenu Prus¹³⁵.

¹²⁸ Całościowa liczba zakupionych nowych pozycji w danym roku wynosiła 5854 – nie wiadomo: tytułów czy woluminów. Zob. tamże, s. 3.

¹²⁹ Tamże, s. 1.

¹³⁰ E. Keyser, dz. cyt., s. 9.

¹³¹ M. Pelczar, *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece Gdańskiej 1945–1946*, „*Libri Gedanenses*”, t. 1 (1968), s. 9.

¹³² P. Pinkiewicz, 1935. *Dyrektor Hermann Hassbargen*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 168–169.

¹³³ *Bericht über die Verwaltung... 1927/28*, s. 9.

¹³⁴ *Bericht über die Verwaltung... 1928/29*, s. 9.

¹³⁵ *Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1934/35*, s. 9.

Hassbargen pełnił funkcję dyrektora gdańskiej Biblioteki Miejskiej w latach 1939–1945, choć faktycznie kierował instytucją od 1935 roku. W tym czasie biblioteczne życie codzienne stwarzało pozory normalności: nadal gromadzono, opisywano, udostępniano zbiory Książnicy. W 1937 roku do zasobu włączono bibliotekę masońskiej Łoży Eugenii (il. 8). Zgodnie z drukowanym katalogiem przejętej kolekcji, pod koniec XIX wieku liczyła ona około 1670 tytułów druków i rękopisów¹³⁶, z których do lat powojennych dotrzeć miało około tysiąca, co z dodaniem pewnej liczby druków dwudziestowiecznych przełożyło się na 1370 pozycji w inwentarzu sporządzonym w 1987 roku¹³⁷.

Wkrótce jednak w pracy bibliotekarzy coraz większą rolę zaczęły odgrywać wpływy panującej wówczas w Gdańsku ideologii nazistowskiej. W służbę propagandy zaprzęgnięty został należący do bibliotecznych zbiorów portret Martina Opitza pędzla Bartholomaeusa Strobla, który w 1936 roku wyeksponowano do stolicy III Rzeszy jako gdański wkład w organizowaną tam wystawę poświęconą „wybitnym Niemcom w malarstwie swoich czasów”, towarzyszącą XI Letnim Igrzyskom Olimpijskim w Berlinie¹³⁸. „Wyzwolenie” Gdańska i „ponowne” przyłączenie miasta do Niemiec we wrześniu 1939 roku władze Biblioteki przyjęły wiernopoddaną deklaracją gotowości do pełnienia „nowych zadań” podaną do wiadomości we wstępie do pierwszego sprawozdania z okresu drugiej wojny światowej¹³⁹.

W sierpniu 1941 roku w gdańskiej Bibliotece Miejskiej zorganizowana została wystawa prezentująca cenne książki z historycznych zbiorów placówki: okolicznościowy tekst Hassbargena, opublikowany w miesięczniku „*Der Deutsche im Osten*”, zawierał mnóstwo niezwiązanych z tematyką druków uwag, w rodzaju uzasadnienia historycznej niezbędności żołnierzy do obrony swoich narodów. Powód, dla którego Hassbargen ostatecznie objął stanowisko dyrektora w 1939 roku, wyjaśniają poniekąd zgrabnie wplecione w wywód uwagi o „nowym, wyższym porządku życia” (*eine neue höhere Lebensordnung*), który niczym prorok ujrzał Führer, osiągając tenże przez prowadzenie do walki narodu niemieckiego¹⁴⁰.

Poza publicystyka polityczną, Hassbargen zajmował się naukowo początkami reformacji w Gdańsku oraz dziejami gdańskiego drukarstwa w XVI i XVII wieku, będąc autorem m. in. *Die Reformation in Danzig 1525 als Ereignis deutscher Geschichte mit Hilfe neuer Quellen dargestellt* (1937) i *Verzeichnis der Danziger Brauer*

¹³⁶ M. Babnis, *Źródła do dziejów masonerii gdańskiej w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Rocznik Gdański”, t. 51 (1991), zesz. 1, s. 203.

¹³⁷ Tamże, s. 203.

¹³⁸ Zob. m.in. *Ausstellungen*. [Wystawy]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/113 k. 316.

¹³⁹ Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek Danzig. Verwaltungsjahr 1. April 1939 – 31. März 1940. Jahresbericht. [Sprawozdania roczne]; Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej, sygn. akt X-1/21, k. 191. Tam też dumnie poinformowano o frontowej służbie dwóch pomocników magazynowych – por. k. 192.

¹⁴⁰ H. Hassbargen, *Zur Buchausstellung der Stadtbibliothek in Danzig*, „Der Deutsche im Osten. Monatsschrift für Kultur, Politik und Unterhaltung”, Jg. 4 (1941), H 4, s. 585.

1551–1626 (1940). Opublikował również prace o Robercie Renickem i Arturze Schopenhauerze oraz ilustrowaną kronikę *Kleine Chronik von Danzig* (1939). Po wojnie, osiadłszy w zachodnich Niemczech, wydał wraz z prawnikiem Friedrichem Meyer-Abichem zbiór dokumentów *Die Masken fallen. Aus den Geheimpapieren des dritten Reiches* (1949). Zmarł w 1955 roku¹⁴¹.

Tymczasem w 1938 roku pracę polegającą na wyszukiwaniu w zbiorach Biblioteki Miejskiej tekstów laudacyjnych skierowanych do odwiedzających gród nad Motławą polskich królów prowadził dr Marian Pelczar, mający siedem lat później zostać pierwszym polskim dyrektorem gdańskiej Książnicy. Niestety, niechlebnym *signum temporis* tych czasów stało się utrudnianie korzystania ze zbiorów *Danziger Stadtbibliothek* polskim badaczom, zaś stosunek dyrektora Hassbargena do nauki, a do nauki polskiej w szczególności ...*charakteryzowało może najlepiej zachowanie się jego w momencie przybycia do Gdańska w jesieni 1938 roku jednego z wybitnych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, którego pan Hassbargen przyjął w przedpokoju swego biura, wycierając ręcznikiem ręce, nie witając się nawet i nie robiąc żadnej propozycji zajęcia miejsca czy wejścia do dyrektorskiego gabinetu. Nic też dziwnego, że takie przyjęcie skończyło się dosłownie w kilka minut*¹⁴².

Zdarzały się wypadki niedopuszczania przybyszów z Polski do katalogów i zbiorów. Spotkało to grupę studentów z seminarium prof. Romana Pollaka z Uniwersytetu Poznańskiego, którzy poszukiwali w zbiorach gdańskich druków polskich. Profesorowi Gimnazjum Polskiego, dr. Władysławowi Pniewskiemu nie zezwolono na sporządzenie fotografii kart tytułowych podręczników do nauki języka polskiego, drukowanych w Gdańsku w XVII i XVIII wieku, a znajdujących się w zbiorach Biblioteki Miejskiej. Monografia o języku polskim w dawnym Gdańsku ukazała się bez materiału ilustracyjnego¹⁴³.

W 1939 roku księgozbiór Biblioteki Miejskiej w Gdańsku liczył około 200 000 tomów nowożytnych publikacji z XIX i pierwszej połowy XX wieku oraz 840 inkunabułów i około 50 000 starych druków z XV–XVIII wieku. Ponadto Książnica posiadała 4191 rękopisów, ponad 5000 rycin, kilka tysięcy map, 3000 ekslibrisów oraz znaczną liczbę numizmatów¹⁴⁴. Bezpośrednio po wybuchu wojny, w bibliotecznych magazynach umieszczono skonfiskowane książki i czasopisma ze zbiorów zlikwidowanych polskich instytucji, takich jak Gimnazjum Polskie w Gdańsku oraz Związek Polaków w Wolnym Mieście Gdańsku¹⁴⁵.

¹⁴¹ P. Pinkiewicz, dz. cyt., s. 69.

¹⁴² M. Pelczar, *Wspomnienia...*, s. 9–10. Wspomnianym wybitnym polskim uczonym był prof. Stanisław Kot – autorka dziękuje za to cenne uzupełnienie dr Marii Pelczar, córce dyrektora Mariana Pelczara.

¹⁴³ *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk...*, s. 32–33.

¹⁴⁴ M. Pelczar, *Biblioteka Miejska w Gdańsku*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 13, nr 1–4 (1947), s. 44.

¹⁴⁵ A. Baliński, 1939. *Przejęcie biblioteki Gimnazjum Polskiego w Gdańsku*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 173. Gimnazjum Polskie w Wolnym Mieście Gdańsku działało w latach 1922–1939. Gimnazjalna Biblioteka Publiczna zawierała około 15.000 tomów doborowych dzieł literackich

Po pięciu latach trwania II wojny Światowej narastające zagrożenie Gdańska zmusiło kierownictwo Biblioteki do podjęcia działań zabezpieczających posiadane zbiory. Najcenniejsze pozycje: większość rękopisów, starych druków, w tym inkunabuły, niemal wszystkie ryciny i mapy oraz wybrane, szczególnie cenne nowe książki, dobrze opakowane w kilkuset drewnianych skrzyniach, wywieziono w dwóch transportach do Malborka i Pelplina. Pierwszy transport, w którym znajdowało się około 25 000 woluminów, trafił do Zamku w Malborku jeszcze w 1944 roku – część druków uległa zniszczeniu w 1945 roku (il. 11). Drugi dotarł do Pelplina na kilka tygodni przed zdobyciem Gdańska. Przywiezione tam 30 000 woluminów zamurowano w jednym z pomieszczeń gospodarczych przy kościele katedralnym. W ostatniej chwili czterdzieści skrzyń przeznaczonych do Malborka umieszczono w schronach gdańskiego Ratusza Staromiejskiego¹⁴⁶.

Pozostała część księgozbioru, około 170 000 woluminów, złożono w stosach w obszernych piwnicach bibliotecznego budynku oraz na dwóch pierwszych kondygnacjach magazynu. Książki pozostawione w Bibliotece ocalały w całości, szczęśliwym bowiem zbiegiem okoliczności gmach został jedynie uszkodzony. Zachował się również katalog alfabetyczny i prawie cały katalog systematyczny, liczący ponad dwieście tomów¹⁴⁷.

Uszkodzenia budynku Biblioteki ograniczały się do wyrwy w szczytowej ścianie magazynu na wysokości trzeciego piętra, zerwania dachówek, wybicia szyb i wyłamania drzwi¹⁴⁸: stropy i ściany nośne szczęśliwie wytrzymały, co sprawiło, że jeszcze w trakcie trwania działań zbrojnych neogotycki gmach mógł posłużyć jako miejsce schronienia zbiorom z będącego w znacznie gorszym stanie pobliskiego Archiwum Państwowego¹⁴⁹.

W takim stanie zastała Bibliotekę 9 kwietnia 1945 roku specjalna grupa operacyjna polskiego Ministerstwa Oświaty.

Ale to już zupełnie inna historia.

i naukowych, spośród których dzisiejsza kartoteka proveniencji zbiorów Biblioteki Gdańskiej odnotowuje jedynie 733 zachowane woluminy.

¹⁴⁶ M. Pelczar, *Wspomnienia z pierwszego roku pracy...*, s. 20–22. A. Baliński, 1944. *Evakuacja i rozproszenie części zbiorów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 175.

¹⁴⁷ Tamże, s. 175.

¹⁴⁸ *Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk...*, s. 33.

¹⁴⁹ J. Bławat, *Kloss Elżbieta*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Suplement II, red. Z. Nowak, Gdańsk 2002, s. 129.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum zakładowe PAN Biblioteki Gdańskiej

Ausstellungen. [Wystawy], sygn. akt X-1/113.

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek Danzig. Verwaltungsjahr 1. April 1939 – 31. März 1940. Jahresbericht. [Sprawozdania roczne], sygn. akt X-1/21.

Bestimmungen über die Annahme von Praktikanten. [Postanowienie dotyczące przyjmowania praktykantów], sygn. akt X-1/35.

Bücher die vor Ausbruch des Krieges verliehen waren und nicht zurückgegeben worden sind. [Książki wypożyczone przed wybuchem wojny i niezwrócone], sygn. akt X-1/104.

Diebstahl von Büchern von Moritz Rosner im Lesezimmer der Stadtbibliothek. [Sprawa kradzieży z czytelnicy Biblioteki Miejskiej wartościowych książek przez Moritza Rosnera], sygn. akt X-1/156.

Einziehung der von den Gebr. Paskalski – Zoppot. Seestr. 23 entliehenen Bücher. [Rewindykacja książek wypożyczonych przez braci Paskalskich z Sopotu], sygn. akt X-1/107.

Sprawozdania Stadtbibliothek zu Danzig w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej (drukowane i maszynopisy, sygnatura: Od 19617 4°)

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908.

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1911/12, 1. April 1913/14.

Bericht der Stadtbibliothek zu Danzig für das Jahr 1. April 1912/13.

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1. April 1915/16, 1. April 1916/17, 1. April 1917/18, 1. April 1918/19, 1. April 1919/20, 1. April 1921/22, 1. April 1923/24, 1. April 1924/25.

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig während des Verwaltungsjahres 1. April 1922/23

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Verwaltungsjahr 1925/26, 1927/28, 1928/29, 1929/30, 1932/33, 1934/35, 1936/37

Bericht über die Verwaltung der Stadtbibliothek zu Danzig für das Jahr 1935/1936

LITERATURA

Andrzejewski M., *Działalność bibliotek niemieckich w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Libri Gedanenses”, t. 10 (1993), 65–86.

Babnis M., *Źródła do dziejów masonerii gdańskiej w zbiorach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Rocznik Gdański”, t. 51 (1991), zes. 1, s. 199–209.

Baliński A., *1856. Księgozbiór Theodora Friedricha Kniewela i inne kolekcje dziewiętnastowieczne*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 133

Baliński A., *1912. Biblioteka Mariacka*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 165.

Baliński A., *1939. Przejście biblioteki Gimnazjum Polskiego w Gdańsku*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 173.

Baliński A., *1944. Ewakuacja i rozproszenie części zbiorów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 175.

Bericht über die Tätigkeit der Stadtbücherei der Stadt Danzig während der Kriegszeit, [Danzig 1920].

Bestimmungen über die Benutzung der Stadtbibliothek zu Danzig vom 19. Dezember 1898, genehmigt durch Stadtverordneten-Beschluß vom 31. Januar 1899, Danzig 1899.

- Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk. Dzieje i zbiory*, red. M. Babnis, Z. Nowak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Biblioteka Miejska w Gdańsku. Rozwój i nowy gmach*, opracowali O. Günther, K. Kleefeld, tłumaczenie S. Sychta, „Libri Gedanenses” t. 33 (2016), s. 141–170.
- Binkowska D., 1893. *Księgozbiór Augusta Bertlinga*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 151
- Binkowska D., 1900 (2). *Księgozbiór Adolfa Mundta*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 161.
- Bławat J., *Kloss Elżbieta*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, Suplement II, red. Z. Nowak, Gdańsk 2002, s. 129.
- [Danzig. *Im Laufe des Monats Januar ist die Stadtbibliothek in ihr neues Gebäude übersiedelt*], [w:] *Umschau und neue Nachrichten*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1905, H. 3, s. 146.
- Deutschkundliche Woche*, „Danziger Zeitung”, 1921, Nr. 454, s. 3.
- Die Danziger Stadtbibliothek. Ihre Entwicklung und ihr Neubau*, bearb. v. O. Günther, K. Kleefeld, Danzig 1905.
- Dzienis H., 1864. *Księgozbiór Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 139
- Dzienis H., *Sylwetka Otto Günthera, dyrektora Biblioteki Miejskiej w Gdańsku w latach 1896–1921*, „Libri Gedanenses”, t. 26–28 (2011), s. 88–102.
- Der Etat der Stadtbibliothek für 1905...*, „Danziger Neueste Nachrichten”, 1905, Nr. 32, s. 7.
- F. S., *Der Umzug der Stadtbibliothek Danzig*, „Danziger Zeitung. Zweites Blatt”, 1905, Nr. 48, s. 1–2;
- Gębołyś Z., *Zawód bibliotekarski na ziemiach niemieckich w latach 1789–1871. Teoria i praktyka*, Katowice 2002.
- Günther O., *Der Neubau der Danziger Stadtbibliothek*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1905, H. 4, Nr. 5, s. 171–182.
- Günther O., *Die Entstehung der Danziger Stadtbibliothek*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, 1905, Jg. 4, s. 2–3.
- Hassbargen H., *Zur Buchausstellung der Stadtbibliothek in Danzig*, „Der Deutsche im Osten. Monatschrift für Kultur, Politik und Unterhaltung”, Jg. 4 (1941), H 4, s. 585.
- Keyser E., *Dr. Friedrich Schwarz 90 Jahre alt*, „Unser Danzig”, Jg. 17 (1965), Nr. 17, s. 9.
- Klemp A., *Norwa siedziba Biblioteki Gdańskiej z 1905 roku*, „Libri Gedanenses”, t. 22 (2005), s. 151–159.
- Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017.
- Lichnerowicz E., 1879 (1). *Biblioteka Johanna Uphagena*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 145
- Neues Adreßbuch für Danzig und Vororte*, Danzig 1905.
- Das neue Stadtbibliotheks gebäude*, „Danziger Bürger Zeitung”, 1905, Nr. 2, s. 1.
- Der öffentliche Betrieb der Stadtbibliothek...*, „Westpreußisches Volksblatt”, 1905, Nr. 38, s. [3].
- Pelczar M., *Biblioteka Miejska w Gdańsku*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 13, nr 1–4 (1947), s. 40–54.
- Pelczar M., *Wspomnienia z pierwszego roku pracy w Bibliotece Gdańskiej 1945–1946*, „Libri Gedanenses”, t. 1 (1968), s. 7–34.
- Petzholdt J., *Aus den Erfahrungen eines fünfundzwanzigjährigen Bibliotheklebens*, „Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft” 1863, Heft 5, s. 133.
- Pinkiewicz P., 1935. *Dyrektor Hermann Hassbargen*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 168–169.
- Sarazzin O., Schultze F., *Der Neubau der Stadtbücherei in Danzig*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1905, Nr. 61, s. 382–383.
- Sch[wandt] W., [Danzig. *Die Stadtbücherei hat einen kurzen zusammenfassenden Bericht über die Kriegsjahre herausgegeben*], [w:] *Umschau und neue Nachrichten*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, 1923, H. 4, s. 164.
- Stadtbibliothek*, „Danziger Allgemeine Zeitung”, 1905, Nr. 40, s. 7.
- Tylewska-Ostrowska Z., 2016. *O roku ów!* [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 283.
- Verordnung über die Benutzung der Danziger Stadt-Bibliothek*, [Danzig 1821].

DANZIGER STADTBIBLIOTHEK IN THE PERIOD 1905–1945

1905 was a milestone year for the Gdansk Municipal Library – its collections were relocated for the very first time in their history to a building erected especially for the purpose, and the entire institution stepped into the 20th century and the world of modern librarianship: a planned collection, scientific cataloguing and indexing, and streamlined circulation. The article presents the specific nature of work at the Library as a Prussian and German facility, as an institution of the Free City of Danzig (Gdansk) and during the two world wars, and shows how it changed over the period of forty years under the supervision of its subsequent directors – Otton Günther, Friedrich Schwarz, and Hermann Hassbargen. In 1945 the century-and-a-half long period of the history of the Gdansk Library as Danziger Stadtbibliothek, the successor of *Bibliotheca Senatus Gedanensis* and the predecessor of the Gdansk PAS Library, came to an end.

Keywords: Danziger Stadtbibliothek, Municipal Library in Gdansk, Free City of Danzig (Gdansk), Otto Günther (1864–1924), Friedrich Schwarz (1875–1968), Hermann Hassbargen (1893–1955)

DIE DANZIGER STADTBIBLIOTHEK IN DEN JAHREN 1905–1945

Das Jahr 1905 gilt als ein Grenzdatum für die Geschichte der Danziger Stadtbibliothek. In jenem Jahr wurden die Bestände der Bücherei zum ersten Mal in ihrer Geschichte in das neue, besonders zu diesem Zwecke errichtete Bibliotheksgebäude verlagert. So zieht die gesamte Einrichtung in das 20. Jahrhundert und in die Welt des modernen Bibliothekswesens ein: der planmäßigen Sammlungsvermehrung, der wissenschaftlichen Bearbeitung und der optimierten Bereitstellung der Bibliotheksbestände. In dem Artikel wird die Besonderheit der Arbeit in der Bücherei als einer preußischen und deutschen Einrichtung, einer Einrichtung der Freien Stadt Danzig und einer während des Ersten und des Zweiten Weltkriegs tätigen Institution dargestellt. Es werden dabei die Veränderungen geschildert, denen sie in den Jahren 1905–1945 unter der Leitung von Otto Günther, Friedrich Schwarz und Hermann Hassbargen unterworfen war. Dagegen im Jahr 1945, ging die Zeit von anderthalb Jahrhundert in der Geschichte der Danziger Bücherei als der Danziger Stadtbibliothek, der Nachfolgerin der *Bibliotheca Senatus Gedanensis* und der Vorgängerin der Biblioteka Gdańska PAN zu Ende.

Schlüsselwörter: Danziger Stadtbibliothek, Biblioteka Miejska in Gdańsk, Freie Stadt Danzig, Otto Günther (1864–1924), Friedrich Schwarz (1875–1968), Hermann Hassbargen (1893–1955)

1. Karl Kleefeld, Projekt budynku Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, 1905 rok (PAN Biblioteka Gdańska)

2. Dr Otto Günther, dyrektor Biblioteki Miejskiej w latach (1896) 1912–1921
podczas ćwiczeń wojskowych w 1915 roku
(PAN Biblioteka Gdańska)

An der Jahresversammlung der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung, die vor einigen Wochen in Bremen stattfand, nahm auch der langjährige frühere Direktor der Danziger Stadtbibliothek Dr. Friedrich Schwarz teil. Obwohl sein 90. Geburtstag bevorstand, war er körperlich und geistig außerordentlich frisch und munter, sah kaum verändert aus und rauchte sein Pfeifchen, wie einst am Jakobstör.

Dr. Friedrich Schwarz ist am 22. August 1875 in Kassel geboren, besuchte das dortige Gymnasium, studierte in Leipzig und Marburg und war nach seiner Promotion zum Dr. phil. an der Rothschildischen Bibliothek in Frankfurt tätig. Zum 1. November 1904 wurde er als hauptamtlicher Bibliothekar an die Stadtbibliothek in Danzig berufen; er ist an ihr seit dem 1. April 1922 bis 1935 als Direktor tätig gewesen. Alle, welche die reichen Schätze der Bibliothek jemals in den letzten Jahrzehnten benutzt haben, sind ihm für seine stete Hilfsbereitschaft bei der Ermittlung, Entleihung und Auswertung der Bücher dankbar und erinnern sich seines immer freundlichen, oft humorvollen Wesens. Im Jahre 1916 heiratete er eine aus Westpreußen stammende Kollegin an der Bibliothek.

Friedrich Schwarz hatte das große Glück, seit jungen Jahren an der Neugestaltung der Bibliothek mitzuwirken. Ihr erster hauptberuflicher Direktor Prof. Dr. Otto Günther hatte seit 1896 begonnen, die wertvollen Bestände, die lange in der ehemaligen Jakobskirche untergebracht waren, neu zu ordnen, nach modernen wissenschaftlichen Grundsätzen zu verzeichnen und damit der wissenschaftlichen Benutzung zugänglich zu machen. Im Jahre 1905 wurde der noch bestehende Neubau bezogen. Wegen seiner beruflichen Verdienste wurde Günther 1921 zur Leitung der Universitätsbibliothek in Breslau berufen, wo er leider schon 1924 verstarb. Seitdem hat Schwarz die weitere Entwicklung der Bibliothek bestimmt. Die wichtigsten Veröffentlichungen auf allen Gebieten der Wissenschaft wurden in sächkundiger Auswahl angeschafft. Unermüdet trug er lange Jahre die neuen Bücher in die dickleibigen Kataloge handschriftlich ein. Es war eine Freude und ein großer Gewinn, bei ihm und seinen Mitarbeiterinnen, von denen der Damen Mombert, Schröder und Szymanski gedacht sei, Rat und Hilfe zu holen.

Schwarz war wie sein Vorgänger auch mit dem Westpreussischen Geschichtsverein eng verbunden. Er übernahm die Herausgabe seiner Schriften, wirkte auch als Mitglied des Vorstandes an seinen Veranstaltungen mit und hat auch viele Veröffentlichungen über die Geschichte der Bibliothek und der Stadt Danzig herausgebracht. Dabei wandte er seine Aufmerksamkeit vor allem der bildlichen Überlieferung und dem Leben bedeutender Danziger zu. Im Jahre 1913 gab er in der Reihe der Kataloge der Bibliothek unter dem Titel „Danzig im Bilde“ ein Verzeichnis der in ihr vorhandenen bildlichen Darstellungen zur Geschichte und Topographie von Danzig und Umgebung heraus und verband damit eine schon 1908 begonnene Übersicht über die an der gleichen Stelle gesammelten Bildnisse von Danziger Persönlichkeiten. Mehrere Jahre später (1927) veröffentlichte er in dem Buche „Das deutsche Danzig im Wandel der Zeit“ 60 Abbildungen von Danziger Bauwerken und Straßen aus dem 16. bis 19. Jahrhundert; ein gerade heute sehr wertvolles Quellenwerk, da die Vorlagen außerhalb Danzigs, wo sie erhalten geblieben sind, kaum mehr der Forschung zur Verfügung stehen. Die Entstehung und die Bedeutung wichtiger Ansichten wurden in besonderen Aufsätzen behandelt. Ein „Führer durch Danzig“ (1936) faßte die Ergebnisse seiner Untersuchungen zusammen. Selbstverständlich hat er auch öfters über die Geschichte der Stadtbibliothek und ihre Be-

Die Danziger Stadtbibliothek neugestaltet ...

Gemälde von Professor Fritz Pfähle

Dr. Friedrich Schwarz 90 Jahre alt

stände geschrieben, unter denen besonders die Handschriften der Marienbibliothek ihn fesselten. Für die „Altpreussische Biographie“, die seit 1936 von der oben genannten Historischen Kommission herausgegeben wird, lieferte er zahlreiche Beiträge zur Personengeschichte Danzigs und Westpreußens. Auch gab er eine der ältesten Danziger Chroniken von Jacob Rhode aus dem Jahre 1594 (1926) mit wertvollen Erläuterungen heraus.

Schwarz war ferner ein eifriges Mitglied des „Deutschen Heimatbundes“, der „Kunstforschenden Gesellschaft“, des „Kunstvereins“ und hat, obwohl er bei seiner zurückhaltenden Art in der größeren Öffentlichkeit wenig hervortrat, in der Zeit der „Freien Stadt“ auf ihr geistiges Leben bedeutsam eingewirkt.

Diese Regeamkeit hat ihn auch nicht verlassen, nachdem er seine Wahlheimat im Januar 1945 verlassen mußte. Nachdem er zunächst bei seinen Angehörigen in Hamburg und Rinteln lebte, nahm er 1953 seinen Aufenthalt in dem landschaftlich bevorzugten Vorort Oberneuland (Rockwinkler Heerstraße 15) bei Bremen; fast wöchentlich fährt

er zu den Bibliotheken der nahen Großstadt und unternahm auch mehrere Reisen nach Italien, mit dessen Geschichte und Kunst seit der Zeit der Etrusker er sich beschäftigte, und nach Kanada zu seinen Angehörigen.

Möchte ihm diese Rüstigkeit noch weiter beschloßen sein! Der Dankbarkeit und Anhänglichkeit seiner Freunde, seiner Kollegen und früheren Mitarbeiter kann er gewiß sein!

Erich Keyser

Max-Halbe-Feierstunde in Düsseldorf

Im Rahmen der Ostdeutschen Kulturwoche veranstaltet der Bund der Danziger gemeinsam mit der Landsmannschaft Westpreußen am 16. September um 20 Uhr im Haus des Deutschen Ostens, Düsseldorf, Bismarckstraße 90, zu Ehren des Danziger Dichters Max Halbe, der am 4. Oktober 190 Jahre alt geworden wäre, eine Feierstunde. Den Festvortrag hält Studienrat Dr. Gerlach, Dortmund. Rezitationen werden von Frau Piel-Großmann vorgetragen.

9

3. Dr. Friedrich Schwarz, dyrektor Biblioteki Miejskiej w latach 1922–1935
E. Keyser, *Dr. Friedrich Schwarz 90 Jahre alt*, „Unser Danzig“ (Lübeck) Jg. 17 (1965), Nr. 17, s. 9

Od		Allgemeine Ortsbeschreibung		89
		<u>Grundriss</u> : Die Freie Stadt Danzig. Danzig 1924. 23 S. 8°	12 in: Od 91. 4° ✓	
		<u>Die Freie Stadt Danzig</u> . [Korpe Mierczel von Westphalen, Verwaltung, Wirtschaft] (Danzig 1925) 12 S. 8°	1 in: Od 81. 40 ✓	
		Parallele [französisch] La Ville Libre de Danzig	2 in: Od 81. 40 ✓	
		Parallele [englisch] The Free City of Danzig	3 in: Od 81. 40 ✓	
		Parallele [italienisch] La città libera di Danzica.	4 in: Od 81. 40 ✓	
		Parallele [spanisch] La ciudad-libre de Danzig.	5 in: Od 81. 40 ✓	
		<u>Die freie Stadt Danzig</u> [Verfassung, Wirtschaft, Geschichte, Kultur] (Breslau 1928) 8°	9 in: Od 92. 40 ✓	
8°	1068	<u>Hier kommt Danzig</u> : How to see Danzig. Entreef u. lang v. Honar. Kader [u. ...] [Text deutsch u. engl.] Danzelle. 2. te. c. 11 in: Od 90) 4° ✓	Stettin [1928] 60 in: 8°	70 82 H
8°	1068 ²	Danzelle [2. Aufl.] c. 11 in: Od 90) 4° ✓	Stettin 1929) 121 S. 8°	7 72 51
8°	1070	<u>Führer des Staatlichen Landesmuseums für Danziger Geschichte</u> . Danzig, Altes Schloss. H. 1-6. 1927-1928. 18 S. 8°	Danzig, 1928.	18 30 72 H
4°	1070 ⁵	<u>Das ruhige Danzig</u> . (Danziger Neueste Nachrichten Sonderausg.) Danzig (1929) 68 S. 4°	8 in: Od 72 4°	1 72 55 72 12
4°	1071	<u>Prezentnik po Gdansk</u> . Naktodem Macierzy Spółdzielni w Gdansk. Danz. 1927. 19 S. 8°	(Gdansk 1930) (Gdansk 1930) 19 S. 8°	1 72 H
		<u>Danzig und Zoppot</u> . Stadt und Hafen. Hsg. Danziger Verkehrszentrale. Danzig 1930. 26 in: Od 97) 4°	(Danzig 1930) 26 in: Od 97) 4°	1 61
		<u>So reisen Sie ... nach Danzig und Zoppot</u> . (Danzig 1930) 27 in: Od 97) 4°	(Danzig 1930) 27 in: Od 97) 4°	1 61
8°	1074	<u>Danziger Jahrbuch ...</u> Unter Benutzung amtl. Materials von Fritz A. Lubanski (1) 1930. Danzig 1930. Bde 8°	Danzig 1930. Bde 8°	1 72 H
6°	1074 ²	<u>The Free City of Danzig</u> . What does it cost to see the Queen of the Baltic? Danzig 1930. 15 in: Od 97) 4°	(Danzig 1930) 15 in: Od 97) 4°	1 72 H
2°	1076	<u>Freie Stadt Danzig</u> (Völkerbundmagazin Jg 5, März) Was Vortel der Aufenthalt in Danzig. Hsg. v. d. Danziger Verkehrszentrale. Danzig 1930. 24 in: Od 97) 4°	Danzig 1930. 24 in: Od 97) 4°	1 72 H
		<u>Luben, Fritz A.</u> : Führer durch Danzig. Mit Stadtpl., Strassenverz. u. Abb. Danzig c. 1931. 52 S. 11 in: 8°	Danzig c. 1931. 52 S. 11 in: 8°	1 61
		<u>Seamans weekly doing</u> . Danziger Entreef. Danzig 1931. 20 in: Od 97) 4°	Danzig 1931. 20 in: Od 97) 4°	1 61
		<u>Danzig Number</u> . American News. Vol 10 (1931) April. Danzig u. s. w. 1931. 18 in: Od 97) 4°	Danzig u. s. w. 1931. 18 in: Od 97) 4°	1 61
		<u>Danzig</u> [Wirtschaft d. Danziger Verkehrszentrale] (Danzig 1933) 8°	11 in: Od 100 4°	1 61
8°	1080	<u>Danzig und Umgebung</u> . Zoppot, Gdingen, Marienburg. Mit Angaben für Reisende. (Friedrich Bielefeld Bd. 195) Danzig 1930. 68 S. 8°	Danzig 1930. 68 S. 8°	1 55 72 H

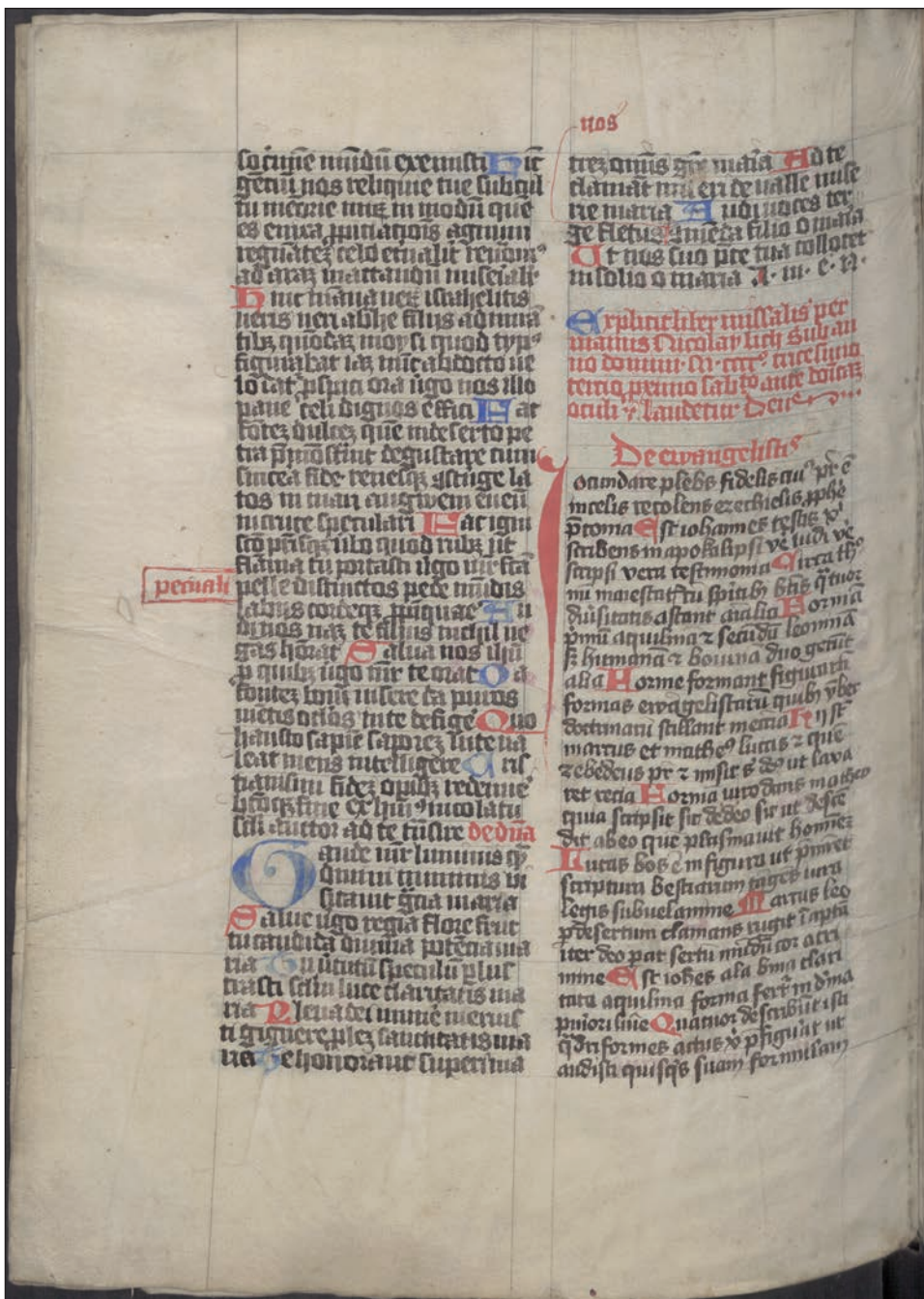
4. Katalog systematyczny zbiorów Biblioteki Miejskiej, tom 166: dział Od, część 1, k. 89r
Przewodniki z okresu Wolnego Miasta Gdańska
(PAN Biblioteka Gdańska)

Jahrbuch	Danziger	5 in : Od $\frac{100}{6}$ 40
1930. P. 22	Danziger Jahrbuch... Unter Benutzung amtl. Materials von Fritz A. <u>Lubianski</u> .	Od 1074 80
Kat. Bd 5. 89	1930	
	Danzig: Reg. Verl.-Ges. 1930	1 Bd 80
	— Dasselbe, 2. Er.	

5. Karta katalogowa pozycji: *Danziger Jahrbuch. Unter Benutzung amtlichen Materials, von F[r]itz A. Lubianski, Danzig 1930*
(PAN Biblioteka Gdańska)

6. Informacja o letnich godzinach otwarcia Biblioteki Miejskiej w 1920 roku
„Gazeta Gdańska” 1 lipca 1920 roku, nr 148, s. [3]
(PAN Biblioteka Gdańska)

pecunia

nos

locum mundi eximisti. Sic
 genui nos reliquie tue subgil
 tu micone tunc in modu que
 es curia punitiois agrum
 requites celo etiam lit remom
 ad aras mactandiu mactali
Hic mania uer: itahelitis
 ueris uer abhe filius ad mna
 hly quoda moy si quod typ
 figurabat la mic abdocto ue
 lo tat p hca oia ugo nos illo
 pauie reli dignus etia. **E**t ar
 fotez quiles que mdeserto pe
 tra pmo stine degustare dum
 linca fide tenetis ystinge la
 tos in man augrem enen
 mure sperulati. **E**t ar igni
 co pta: ilo quod rubi ju
 Adna tu portatu ilgo uir fia
 uelle di stinctos pede nabis
 labus cordeq: pugnac. **F**u
 dnos naz te alius nichil ue
 gas horat. **S**alua nos ihu
 p quib: ugo uir te orat. **O**a
 fonte: loni mtere sa puros
 uetus ordo: tute defige. **Q**uo
 hamto sapie sapiez lute na
 leat mens intelligere. **A**nt
 pambim fide: opib: redime
 hro: sine ex hui: uolatu
 tili ductor: ad te tulle. **dedna**
Quic uir lumis q
 quini quinnis vi
 Grant gna maria
Salua ugo regia flore fruc
 tu arudica quonia pteca ma
 ria. **S**u uia: fuculu plul
 ductu lita luce claritatis ma
 ria. **P**leua dei unne merul
 ti gignere plex lauchtatis ma
 ria. **R**ehonoraue supertua

trez annis p: maria. **H**ic te
 clamat nra en de ualle mule
 re maria. **S**u uia: fuculu
 ze fletu: **S**alua filia o maria
Ot nos tuo pre tua tollere
 in solio o maria. **A. m. e. d.**

De euangelista
Sonandare plebe fideles qui p: e
 melis uerolens ex echielis pph
 Proma. **E**t iohannes te fite p
 stribens in apokalip si ve uia ve
 stipsi uera testimonia. **Q**uira th
 ni manstat tu spia: hie q: uo:
 quisiuans astant aualia. **H**orma
 pmi aquilina z secudu leomma
 si humana z bouina duo genit
 ala. **H**orme formant figurati
 formas euangelistaru quib: yber
 doctmani stillant mema. **R**ysse
 marcus et mathe: lucas z que
 z ebedeus pr z msie s: duet lava
 ret uera. **H**orma uro dms ma beo
 quia scipsie sic de deo fir ut. **R**ep
 dit abeo que plis maue homies
Lucas boe e m figura ut p m re
 scriptum bestiarum iuges uari
 legio subuelamine. **M**arcus leo
 pdesertum clamans rugit i apia
 iter deo pat serui mton cor acci
 mine. **E**t iohes ala bma clari
 tara aquilina forma fert m dma
 p mior: line. **Q**uano: de scribit i sta
 q: d: formes actus x: p figurat ut
 audis: quisiq: suam formam

7. Mszał krzyżacki z 1433 roku ze zbiorów Biblioteki Mariackiej
 Missale secundum notulam dominorum Teutonicorum (Ms. Mar. F 80)
 (PAN Biblioteka Gdańska)

N° 1. Pr. 25 Rthlr. Pr. Ct.

Nachdem der geliebte Bruder *Fridor Gottl. Benj. Wernicke* den hundertsten Theil der nach dem Meister-Beschluss vom 20. September d. J. zum Bau des Logen-Locals genehmigten Anleihe von Zweitausend Fünfhundert Reichthalern auf die Nummer *Cins* mit Fünf und Zwanzig Reichthalern Preussisch Brandenburger Courant nach dem Münzfuß von 1764 eingezahlt hat: so quittiren wir denselben hiemit über diesen eingezahlten Belauf, und verpflichten uns Namens der Loge Eugenia zum gekrönten Löwen hieselbst, dieses Anlehn jährlich mit Sechs pro Cent zu verzinsen, die Abzahlung selbst aber nach Maafgabe der jährlichen Überschüsse der Logen-Casse zu bewirken, und soll die jährliche allmähliche Abzahlung auf diejenigen Nummern erfolgen, welche jedesmal das Loos dazu bestimmen wird.

So geschehen Danzig, den 1. October 1818.

Die Beamten der Loge Eugenia zum gekrönten Löwen.

Amn, *Capit*, *Amies Jimme*, *Mittels*, *Bl*
 Meister vom Stuhl, Deput. Meister, Erster Vorsteher, Zweiter Vorsteher, Secretair, Rendant.

Bostram, *Stadtmüller*, *Fischer*, *Schubert*, *Blume*
 Erster Secward, Zweiter Secward, Schatzmeister, Ceremoniar, Präparator.

8. Obligacje na budowę lokalu masonskiej loży Eugenii w Gdańsku w latach 1818–1821 (PAN Biblioteka Gdańska)

N° 49. 27ter Freitag, den 27. Februar 1857. Jahrgang.

Danziger Dampfboot

Das Dampfboot erscheint außer Sonn- und Festtagen täglich Abends zwischen 7½–9 Uhr.
 Inserate aus Preisschrift die Spaltzeile 1 Sgr.
 Expedition: **Kangasse 35**, Hofgebäude.

Man abonniert für **1 Thlr.** vierteljährlich hier in der Expedition auswärts bei jeder Postanstalt.
 Monatlich für Postige 10 Sgr. eret. Steuer.

9. Winieta jednego z czasopism ze zbiorów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku „Danziger Dampfboot für Geist, Humor, Satire, Poesie, Welt- und Volksleben, Korrespondenz, Kunst, Literatur und Theater”, nr 49 z 27 lutego 1857 roku (PAN Biblioteka Gdańska)

Am einem vererbten
Stützpunkt in Flandern.

50

von der Hand, die
es tief in den
die Gräber für
Abgehung, soll die
zu finden sein, daß
man die Gräber
nicht der Erde
habe den Winter
durch den die
Kriegsverwundeten
abgegeben sind
an die Oberste
Kriegsverwaltung
gegangen sind.

Die 19. Abteilung
Es ist heute die die
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Abteilung der

des Krieges in den
Krieg. Die Krieges
Abteilung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der
Kriegsverwaltung der

10. Carl Domansky, *Kriegstagebuch*, Bd. 2 (1915–1916), k. 50r (Ms. 5848)
(PAN Biblioteka Gdańska)

11. Stary druk ze zbiorów Biblioteki Miejskiej przestrelony w Malborku w 1945 roku
Johannes Maior, *In psalmos Davidis regis ac prophetae paraphrasis heroicis versibus expressa*,
Wittenberg 1574
(PAN Biblioteka Gdańska, fot. Piotr Sokołowski)